

Jadwiga Bretes
Solec Kujawski

STRUKTURA DEMOGRAFICZNA I WYZNANIOWA W SOLCU I OKOLICACH W LATACH 1834–1939 W ŚWIETLE KSIĄG METRYKALNYCH WYZNANIA KATOLICKIEGO, EWANGELICKIEGO I MOJŻESZOWEGO ORAZ AKT URZĘDU STANU CYWILNEGO

WSTĘP

Niniejszy artykuł jest kontynuacją artykułu zamieszczonego w Roczniku Soleckim nr 7, dotyczącego analizy demograficzno-statystycznej mieszkańców Solca i okolic od 1664 do 1834 roku (do utworzenia w Solcu parafii ewangelickiej)¹, opracowanego na podstawie ksiąg metrykalnych katolickiej parafii pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika. W tym okresie solecką społeczność tworzyły trzy wspólnoty wyznaniowe: katolicka, ewangelicka i mojżeszowa. Wyznawcy Kościoła ewangelickiego do momentu powstania własnej parafii, rejestracji urodzeń i chrztów, małżeństw oraz zgonów dokonywali w parafii katolickiej, w związku z czym byli również przedmiotem badań w poprzednim artykule. Natomiast do badań nie zostały włączone metrykalne księgi wyznania mojżeszowego z uwagi na brak dostępu w momencie powstawania artykułu. W niniejszym artykule analizę statystyczną na podstawie parafialnych ksiąg metrykalnych wyznania katolickiego, ewangelickiego

¹ J. Bretes, *Księgi metrykalne parafii katolickiej pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Solcu Kujawskim w latach 1664–1834*, „Rocznik Solecki” VII, Solec Kujawski 2016.

i Żydowskiej Gminy Wyznaniowej przeprowadzono do 30 września 1874 r. Natomiast (z uwagi na brak od października 1874 r. ksiąg metrykalnych parafii ewangelickiej i ksiąg Żydowskiej Gminy Wyznaniowej)² od 1 października 1874 r. do 1 września 1939 r. do badań włączono akta Urzędu Stanu Cywilnego³ Solca Kujawskiego. Od roku 1936 do roku 1939 włączono również akta Urzędu Stanu Cywilnego Nowej Wsi Wielkiej, w których zostały ujęte miejscowości wiejskie, wyłączone w tych latach z ksiąg USC Solca Kujawskiego.

W niniejszym artykule korzystano ze źródeł dostępnych w:

Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie: Akta Parafialne, Zespół 193:

Księgi chrztów (Liber bapstistorum), lata 1834–1891, sygn. 10,11; Księga małżeństw (Liber copulatorum), lata 1834–1926, sygn. 14, 15; Księga zgonów (Liber mortuorum), lata 1834–1869, sygn. 19.

Archiwum Państwowym w Bydgoszczy: Akta Miasta Solca Kujawskiego, Zespół 197:

Katolickie księgi metrykalne (duplikaty): księgi chrztów, małżeństw i zgonów, lata 1834–1874, sygn. 1, 2, 3; Ewangelicka Gmina Wyznaniowa (duplikaty): księgi chrztów, małżeństw i zgonów lata 1834–1874, sygn. 1, 2, 3; Żydowska Gmina Wyznaniowa (duplikaty), księga urodzeń, lata 1834–1847, księga małżeństw, lata 1834–1858, księga zgonów, lata 1834–1856, sygn. 1, 2, 3; akta Urzędu Stanu Cywilnego: urodzenia, małżeństwa i zgony lata 1874–1913 r.

Urzędzie Miasta i Gminy w Solcu Kujawskim: Akta Urzędu Stanu Cywilnego: urodzenia, małżeństwa i zgony lata 1914–1939 r.,

Akta Urzędu Stanu Cywilnego Nowej Wsi Wielkiej: urodzenia, małżeństwa i zgony lata 1936–1939 r.⁴

Parafia pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Solcu Kujawskim:

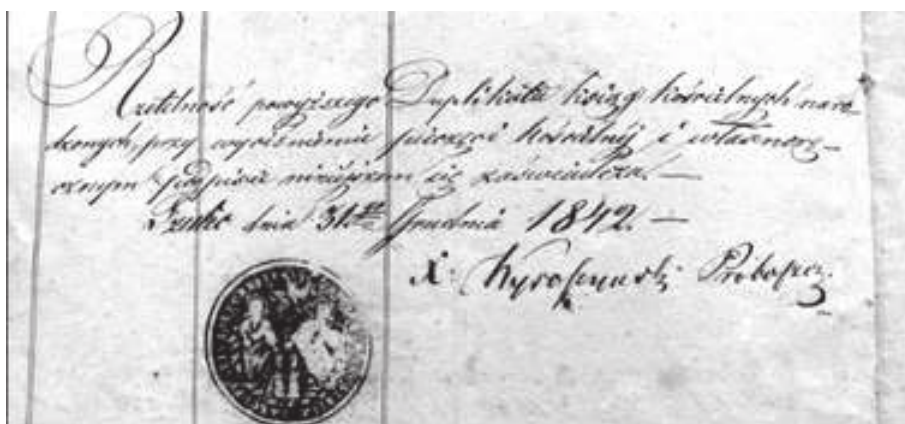
Księga zgonów, lata 1870–1935.

* * *

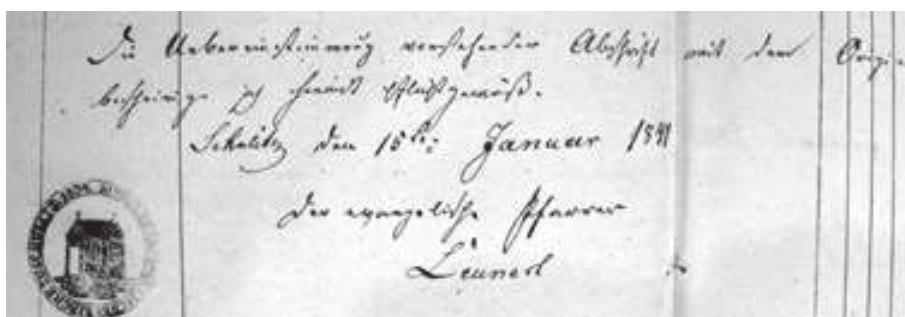
² Księgi metrykalne Ewangelickiej Gminy Wyznaniowej w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy (duplikaty) dostępne są do 30 września 1874 r., natomiast Żydowskiej Gminy Wyznaniowej (duplikaty): księgi urodzeń – do 1847 r., księgi małżeństw – do 1858 r., księgi zgonów – do 1856 r.

³ Obowiązek urzędowego rejestrowania urodzeń, małżeństw i zgonów w Królestwie Pruskim wprowadzono 1 października 1874 r. Podstawę prawną stanowiła Ustawa z 9 marca 1874 r. o prowadzeniu rejestrów stanu cywilnego, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/referaty/krzysztof_koleda.pdf, <http://www.szkajwarchiwach.pl/65/656/0#tabZespol>, [dostęp 16. 11.2017].

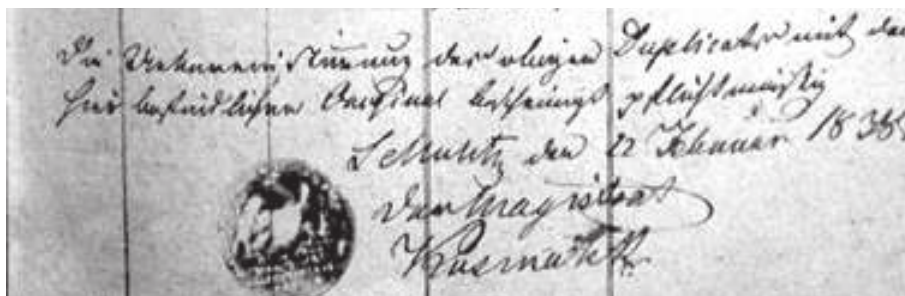
⁴ Od roku 1936 do ksiąg USC Nowej Wsi Wielkiej zostały włączone miejscowości wiejskie, które wcześniej były ujęte w księgach USC Solca Kujawskiego: Łązyn, Przyłubie, Płatnowo, Płatnowice, Otorowo, Kabat, Trzcianka, Makowiska, Żółwin, Wypaleniska, Siedmiogóry, Łęgnowo, Rudy, Emilianowo, Dąbrowa Mała.

Wierzytelność duplikatu z katolickich ksiąg chrztu za rok 1842. Rzetelność powyższego Duplikatu ksiąg kościelnych narodzonych, przy wyciśnieniu pieczęci kościelnej i własnoręcznym podpisie niniejszym się zaświadcza. Szulec dnia 31^{go} grudnia 1842. X Wysoczyński Proboszcz, APB, AMSK, sygn. 1.

Wierzytelność duplikatu z ewangelickich ksiąg chrztu z 1840 r. potwierdzona przez pastora Leunerta 15 stycznia 1841 r. Na pieczęcie widoczna jest data powstania parafii: 1834, APB, AMSK, sygn. 1.

Potwierdzenie wpisów urodzeń (duplikatów) w księgach Żydowskiej Gminy Wyznaniowej z 22 lutego 1838 r. za rok poprzedni przez burmistrza Solca Marcina Kosmalskiego⁵. APB, AMSK, Żydowska Gmina Wyznaniowa, Solec Kujawski, sygn. 1.

⁵ Marcin Kosmalski był ostatnim burmistrzem Polakiem w czasie zaborów. Pełnił urząd przez 18 lat, od 1828 do 1846 r. W latach 1833–1836 sprawował dodatkowo urząd wójta gminy soleckiej. W czasie jego urzędowania powstały budynki szkół katolickiej i ewangelickiej. Rozpoczęto budowę kościoła ewangelickiego i zatrudniono pastora, udzielano zapomóg na naprawę kościoła katolickiego i zakup sprzętu. Wybudowano budynek leśnictwa wraz ze stodołą i stajnią, wiele domów drewnianych, krytych słomą zostało zastąpionych murowanymi. Uporządkowano sprawy kameralne i miejskie, utworzono Policję i więzienie, umocniono wały przeciwpowodziowe nad Wisłą. Burmistrz Kosmalski wspomagał rozpoczęcie budowy szosy między Bydgoszczą a Toruniem. W 1846 r. przeszedł na emeryturę. Zmarł 6.08.1856 r. w wieku 78 lat; B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje miasta i okolic w latach 1806–1920*, Toruń 2014, s. 22–27; Ph. Rudolf, *Z historii Solca Kujawskiego i okolicznych wsi*, Solec Kujawski 2003, s. 114; AAG, sygn. 19.

POWSTANIE PARAFII EWANGELICKIEJ⁶

Początki przybycia na soleckie ziemie ludności wyznania protestanckiego datuje się na koniec wieku XVI. Według B. Janiszewskiej – Mincer pierwszymi przybyszami byli imigranci holenderscy, protestanci prześladowani przez Cesarza Karola V, którzy w 1594 r., w Przyłubiu nad Wisłą założyli swoją pierwszą osadę⁷. Ph. Rudolf podaje, że już przed osiedleniem się Holendrów w Przyłubiu, w Otorowie mieszkali Niemcy. Byli to bracia Wilde prowadzący kuźnię, w której przetapiano rudę darniową⁸. Potwierdza to M. Hlebionek w odnalezionym protokole z wizytacji kanonicznej kościoła soleckiego z roku 1577 r., w którym wymienione zostało nazwisko Wyldy, jako mieszkańca Otorowa, *który ani nie uczęszcza do kościoła ani nie przystępuje do sakramentów*⁹. Przez następne lata na teren soleckiej parafii przybywali kolejni osadnicy. Nasilenie napływu ludności protestanckiej nastąpiło w latach 30. XVIII w., kiedy na tereny Solca i okolic systematycznie przybywali nowi osadnicy wyznania protestanckiego, będący wtedy po części Niemcami¹⁰. Ewangelicy zamieszkiwali głównie tereny wiejskie. Mieszkańcy niektórych miejscowości, m. in. Kabatu, Otorowa, Makowisk czy Łęgnowa byli wyłącznie narodowości niemieckiej wyznania ewangelickiego¹¹. Według Ph. Rudolfa już przed pierwszym zaborem na terenie soleckiej parafii zamieszkiwało 84,54% ewangelików i 15,46% katolików¹². Innowiercy mieli ustawą zagwarantowaną wolność wyznania. Głównym ośrodkiem życia religijnego ewangelików była szkoła i jej ewangelicki nauczyciel. Dla Solca i osad holenderskich punktem zbornym była szkoła w Olendrach Zamkowych. Nauczyciele byli zobowiązani do nauczania religii, dbania o życie duchowe dzieci i brania udziału w zgromadzeniach religijnych. Natomiast wszelkie wpisy chrztów, ślubów i zgonów dokonywane były w księgach kościoła katolickiego. Chrztu i śluby z konieczności odbywały się w kościele katolickim (droga z Solca, Przyłubia czy Kabatu do Bydgoszczy była daleka i uciążliwa), za co ludność wyznania ewangeli-

⁶ O historii parafii katolickiej w Solcu pisali: M. Hlebionek, *Parafia katolicka w Solcu Kujawskim, Wybór źródeł XVI–XX w.*, Solec Kujawski 2009; R. Kubiak, *100 lat kościoła pw. świętego Stanisława Biskupa i Męczennika w Solcu Kujawskim*, Solec Kujawski 2012; B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje miasta i okolic do 1806 roku*, Toruń 2001. Krótki zarys powstania w Solcu kościoła i parafii katolickiej przedstawiony został w Roczniku Soleckim nr 1, J. Bretes, *Cmentarz przy kościele pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Solcu Kujawskim*, „Rocznik Solecki” I, Solec Kujawski 2010.

⁷ B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... do 1806 r.*, s. 64.

⁸ Ph. Rudolf, op. cit., s. 39.

⁹ M. Hlebionek, op. cit., s. 29.

¹⁰ B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski Dzieje... do 1806 r.*, s. 83.

¹¹ Ph. Rudolf, op. cit., s. 93–103.

¹² Ibidem, s. 104.

ckiego świadczyła akcydensy¹³, zaś zmarłych chowano na własnych cmentarzach przy szkołach. Jedynie raz w roku przyjeżdżał pastor z Łobzenicy lub Torunia, gdzie podczas tych wizyt konfirmowane¹⁴ były dzieci. O utworzenie parafii i powstanie kościoła ewangelickiego w Solcu, już w 1779 r. starania czyniła Regencja w Kwidzynie, kierując do inspektora szkolnego w Toruniu nakaz, by zlecił konsystorzowi Gebhardowi z Bydgoszczy podjęcie w tym celu odpowiednich działań¹⁵. Zaczęto zbierać podpisy osób popierających budowę kościoła, opracowywać projekty i sporządzać kosztorysy, jednak nie doprowadziło to do realizacji powyższego planu. Kolejne starania o utworzenie parafii ewangelickiej w Solcu czynił miejski radny Ziks w 1800 r., ale z uwagi na ubóstwo mieszkańców plan również nie został zrealizowany. Dopiero starania superintendenta Romburga z Petershagen nad Wezerą przyniosły oczekiwane rezultaty. W 1832 r., w sprawozdaniu dla nadprezydenta Flottwella podał on, iż (...) *Liczba ewangelików w mieście, a szczególnie w okolicy jest znaczna. Okolica jest nawet całkowicie ewangelicka. Poza tym miasto ma po budowie szosy Bydgoszcz – Toruń korzystne położenie handlowe. (...). Dzięki posiadaniu kościoła Solec mógłby znacznie się rozwijać. (...) Solecki pastor mógłby łatwo objąć posługę duszpasterską mieszkańców Czarnowa i Toporzyska po drugiej stronie Wisły, którzy do parafii w Górsku mają bardzo daleko. (...) mógłby również zaopiekować się nizinami i wsiami nadwiślańskimi, Otorowem i Łęgnowem itd.*(...). Parafia ewangelicka powstała w 1834 r., w tymże roku wybudowana została również pastorówka. Pierwszym pastorem został Karl Gottlieb Adolf Leunert, który piastował funkcję proboszcza przez 24 lata. Do parafii ewangelickiej, poza Solcem przydzielone zostały następujące miejscowości: soleckie Olendry Miejskie i Olendry Zamkowe, Wypaleniska, Siedmiogóry, Przyłubie Polskie, Przyłubie Niemieckie, Grodzyna, Kabat z Zielonką, Jezierce, Rudy i Otorowski Młyn. Do momentu wybudowania kościoła (1847) nabożeństwa nadal odbywały się w szkole w Olendrach Zamkowych, a także w Przyłubiu i Kabacie. Kolejnymi księżmi piastującymi funkcję pastorów byli: Hans Peter Petersen (1859–1864), Karl Friedrich Engelmann (1864–1880), Felix Schannewitzke (1880–1888), Rudolf Trautmann (1888–1890), Paul Greulich, który był proboszczem przez 40 lat (1890–1930). Ostatnim pastorem soleckiej ewangelickiej parafii był od 1931 r. ksiądz Adolf Leesch. W 1903 r., z uwagi na ciągły przyrost ludności

¹³ Ks. W. Nowakowski, *Z dziejów miasta i parafii Solca nad Wisłą*, Reprint, Solec Kujawski 2001, s. 20; Ph. Rudolf, op. cit., s. 130–131; B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... do 1806 r.*, s. 79; akcydens (z łac. accidens – przypadkowy, dochód uboczny), *Słownik Wyrazów Obcych*, PWN, Warszawa 1980, s. 14.

¹⁴ Konfirmacja (łac. – umocnienie). W wyznaniach protestanckich: uroczyste przyjęcie do gminy kościelnej młodzieży w wieku 13–16 lat, poprzedzone zdaniem egzaminu i publicznym wyznaniem wiary, *Słownik Wyrazów Obcych*, PWN, Warszawa 1980, s. 378.

¹⁵ B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... do 1806 r.*, s. 139.

ewangelickiej, głównie w Przyłubiu i Kabacie, zatrudnieni zostali pastorowie pomocniczy. Byli nimi: Hanow, Schneider, Zimmermann, Wacknitz i Just¹⁶.

ŻYDOWSKA GMINA WYZNANIOWA

Żydowska Gmina Wyznaniowa już od starożytności była podstawową komórką społeczną, której Żydzi żyjący w diasporze zawdzięczali w dużym stopniu utrzymanie więzi religijnej, etnicznej i narodowej. Pod tą nazwą rozumiano dwa zjawiska – lokalną społeczność żydowską oraz jej wewnętrzną organizację, ze specyficzną strukturą, niezbędną dla zachowania więzi między członkami wspólnoty oraz kontaktów z instytucjami politycznymi danego terytorium¹⁷. Gminy żydowskie początkowo nie prowadziły własnej rejestracji zdarzeń czy stanu cywilnego. W zaborze pruskim od 1794 r. rejestrację ludności żydowskiej – odrębną od katolickiej czy ewangelickiej, które miały własne księgi – prowadziły magistraty (urzędy miejskie), od 1812 r. władze policyjne lub landrat (starosta powiatu), a od 1847 r. sąd powiatowy. Od 1874 r. rejestracje stanu cywilnego dla wszystkich wyznań prowadziły Urzędy Stanu Cywilnego¹⁸.

Żydzi w Solcu pojawili się dopiero w końcu XVIII w. Według danych ludnościowych w 1674 r., na 97 zamieszkałych mieszczan nie było jeszcze ani jednego Żyda. Przyczyn tak późnego osiedlenia się Żydów na soleckich terenach należy się dopatrywać w zakazie wydanym w 1555 r. przez Zygmunta Augusta (pod naciskiem bydgoskiego mieszczaństwa, które chciało ograniczyć aktywność gospodarczą Żydów), na mocy którego usunięto Żydów z Bydgoszczy i zakazano im osiedlać się w mieście i okolicach. Żydzi wówczas zaczęli osiedlać się w Fordonie. Zakaz ten zniesiony został w 1773 r. przez Fryderyka II¹⁹. Tomasz Kawski podaje, że w 1772 mieszkało w Solcu 8 Żydów²⁰, dalej pisze, że ponownie

¹⁶ Ph. Rudolf, op. cit., s. 132–134; Według akt kościelnych i kroniki kościoła ewangelickiego w Solcu w 1892 r. Wypaleniska i Siedmiogóry, a w 1896 r. Młyn Otorowski, który rok wcześniej połączony został z Otorowem, dołączone zostały do sąsiedniej gminy kościelnej Łęgnowo–Otorowo; B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... do 1806–1920 r.*, s. 31–32, 60.

¹⁷ <https://sztetl.org.pl/pl/sloownik/gmina-wyznaniowa>, [dostęp 30.12.2017].

¹⁸ https://pl.wikipedia.org/wiki/Wyznaniowa_ksi%C4%99ga_metrykalna, [dostęp 30.12.2017].

¹⁹ B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... do 1806 r.*, s. 75; M. Siek, *Gmina Żydowska w Bydgoszczy*, Żydowski Instytut Historyczny, Warszawa 2015, sygn. 104, https://www.jhi.pl/uploads/inventory/file/5/Bydgoszcz_104.pdf, [dostęp 30.12.2017].

²⁰ T. Kawski, *Gminy żydowskie pogranicza Wielkopolski, Mazowsza i Pomorza w latach 1918–1942*, Toruń 2007, s. 210; B. Janiszewska – Mincer podaje, iż według wykazu sporządzonego 6.12.1772 r. wśród mieszkańców Solca nie było ani jednego Żyda. W spisie został uwzględniony karczmarz Josef Lewin z żoną, dwiema córkami, synem, parobkiem i służącą. Rodzina ta jednak nie posiadała praw miejskich. Jej miejsce zamieszkania nie zostało podane, B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje ... do 1806*, s. 123.

pojawił się około roku 1808²¹. W 1812 r. w Solcu mieszkało 20 Żydów (5,7% ogółu mieszkańców), w 1849 – 85 (14%), w 1852 – 76 (11,5%), w 1858 – 79 (12,2%), 1885 – 85 (4,6%), 1895 – 98 (2,3%), w 1903 – 65 (1,5%), 1910 – 54 (1,2%). W roku 1921 ludność żydowska liczyła 33 osoby i stanowiła 1% ludności miasta²². Po roku 1921 liczba ludności żydowskiej zmniejszała się na skutek emigracji do Niemiec; w 1923 r. liczyła 12 osób²³. Od roku 1924 do 1938 wahała się od 10 do 21 osób, w 1939 r. mieszkało dwóch Żydów, którzy zostali zamordowani przez Niemców²⁴. Jeszcze przed II wojną światową Solecka Gmina Żydowska na mocy rozporządzenia ministra wyznań i oświecenia publicznego z 28 września 1932 r. przyłączona została do Gminy Żydowskiej w Bydgoszczy²⁵.

KSIĘGI PARAFIALNE – URODZENIA I MAŁŻEŃSTWA

KATOLICKIE KSIĘGI OCHRZCZONYCH W LATACH 1834 – 1874

W katolickich księgach ochrzczonych od 1834 r. poza Solcem wpisane były dzieci z następujących miejscowości: Sadokierz (Sadowy Kierz), Krempa, Olen-dry Miejskie, Łazyn (Łażyn), Jonia, Getau (Jąłtawy), Olen-dry Zamkowe, Zółwina Wielka, Feyerland (Wypaleniska), Zgorzałe, Floetnau (Płatnowo), Folwark, Domrowa, Crossen (Chrośna), Otorowo, Przyłubie Polskie, Kabatt, Seebruch (Trzcianka), Rudno (Rudy), Steindorf (Makowiska), Salwin (Żółwin), Sosnowy Grunt, Przyłubie Niemieckie, Katryńka, Emilianowo, Żużela, Mała Dąbrowa. Pojedyncze wpisy dotyczyły takich miejscowości, jak Świecie nad Wisłą i Toruń.

Po powstaniu w Solcu, w 1834 r. parafii ewangelickiej, jeszcze do roku 1858 sześćcioro dzieci z okolicznych wiosek wyznania ewangelickiego zostało zapisanych do ksiąg kościoła katolickiego. W 1835 r. zapisane zostało dziecko z Chrośny, w 1843 – z Trzcianki, a w 1858 r. czworo dzieci z Makowisk (dwa bliźniacze rodzeństwa). Ogółem w księgach kościoła katolickiego w latach 1834–1874 zostało zapisanych 816 urodzeń, w tym 60,05 % z miasta i 39,95% z okolicznych wsi; 52,08% stanowiła płeć męska, 47,67% płeć żeńska (0,25% – nie podano płci).

²¹ Ibidem; Określenie „ponownie” wskazywałoby, że do roku 1808 Żydzi w Solcu nie mieszkali – o czym pisze B. Janiszewska-Mincer: *dane źródłowe aż do roku 1802 nie wykazują również wśród mieszkańców soleckich ani jednej rodziny żydowskiej*, B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... do 1806 r.*, s. 129.

²² T. Kawski, op. cit. s. 210, 211.

²³ Ibidem; APB, AMSK, 197, sygn. 1247.

²⁴ T. Kawski, op. cit. s. 210, 211; Żydami zamordowanymi w 1939 r. przez Niemców byli: Bruno Krüger, kupiec, zamordowany 23 października na podwórzu swojego domu przy ul. Kościuszki i jego syn Kahe rozstrzelany 7 września, *Solec Kujawski w okresie okupacji hitlerowskiej*, „Zeszyty historyczne Towarzystwa Miłośników Solca Kujawskiego”, nr 4, Solec Kujawski 2009, s. 39.

²⁵ *Historia Bydgoszczy*, T. II, cz. 1, 1920–1939, pod red. Mariana Biskupa, Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, Bydgoszcz 1999, s. 531, 631.

Tabela 1. Rejestr urodzeń i chrztów na podstawie ksiąg metrykalnych kościoła katolickiego w latach 1834–1874

Lp.	Lata	Liczba urodzeń i chrztów		Płeć			Miasto Solca			Okolice Solca				Wyznanie ogółem		
		Ogółem	W tym martwe ^a	M	Ż	N	L. ur.	Kat.	Mieszane*	L. ur.	Kat.	Ew.	Mieszane*	Kat.	Ew.	Mieszane*
1.	1834–1840	126	3	76	49	1	86	69	17	40	30	1	9	99	1	26
2.	1841–1850	189	3	93	95	1	128	117	11	61	46	1	14	163	1	25
3.	1851–1860	177	1	80	97	—	99	92	7	78	63	4	11	155	4	18
4.	1861–1870	220	7	126	94	—	112	96	16	108	97	—	11	193	—	27
5.	1871–1874**	104	2	50	54	—	65	59	6	39	36	—	3	95	—	9
x	x	816	16	425	389	2	490	433	57	326	272	6	48	705	6	105
		x	1,96%	52,08%	47,67%	0,25%	60,05%	88,37%	11,63%	39,95%	83,44%	1,84%	14,72%	86,40%	0,73%	12,87%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AAG, sygn. 10, 11; M – płeć męska, Ż – płeć żeńska, N – płeć nieokreślona. * Dotyczy małżeństw mieszanych: wyznania katolicko – ewangelickiego. **W 1874 r. przyjęto wpisy z ksiąg metrykalnych do 30 września, od 1 października przyjęto wpisy z akt USC Solca Kujawskiego.

^a Dzieci martwo urodzone były wpisane do księgi chrztów, zarówno w księgach katolickich, jak i ewangelickich z zachowaną kolejnością numeracji. Wpisane były do rubryk dotyczących daty urodzenia, płci i danych dotyczących rodziców. Nie wypełniona została jedynie rubryka dotycząca imienia dziecka i rodziców chrzestnych.

W ogólnej liczbie urodzonych 86,40% dzieci urodziło się w rodzinach katolickich, 12,87% pochodziło z małżeństw mieszanych (11,63% w mieście, 14,72% w okolicznych wioskach) i 0,73% z rodzin ewangelickich. Na 816 urodzeń, 16 dzieci (1,96%) urodziło się martwych (tab. 1), w tym 11 płci męskiej i 5 płci żeńskiej. W Solcu urodziło się 5 dzieci martwych (4 z rodzin katolickich i 1 dziecko z rodziny wyznania mieszanego), co stanowiło 1,02% ogółu dzieci urodzonych w Solcu, natomiast w okolicach Solca 11 (10 z rodzin katolickich i 1 dziecko z rodziny wyznania mieszanego) – tj. 3,37%. Wśród dzieci martwo urodzonych w miejscowościach wiejskich, 1 dziecko pochodziło z Łażyna, 3 z Emilianowa, 6 z Przyłubia Polskiego i 1 z Olendrów Miejskich. W latach 1834–1874 zostało zawartych 146 małżeństw (1834–1840: – 19, 1841–1850: – 40, 1851–1860: – 30, 1861–1870: – 39, 1871–1874: – 18). W badanym okresie urodziło się 72 dzieci pozamałżeńskich, 37 w mieście i 35 w okolicznych wioskach²⁶. W przybliżeniu można ustalić, iż średnio w jednym małżeństwie dzietność w rodzinach wynosiła 5,10. Dla porównania, w XIX w. w parafii szczekocińskiej (woj. śląskie) w rodzinach katolickich dzietność wynosiła 4,6²⁷. Na podstawie wpisów chrztów ustalono również występujące w tych latach nazwiska mieszkańców miasta. Są to w większości nazwiska o brzmieniu polskim. Niektóre nazwiska o brzmieniu niemieckim pochodzą z małżeństw mieszanych, jednak należy nadmienić, iż wśród mieszkańców narodowości niemieckiej byli również wyznawcy katolicyzmu.

Nazwiska z katolickich ksiąg chrztów w l. 1834–1874²⁸:

Koszudowski (18), Orcholski (3), Komowski (10), Spiąg (Spiong – w księgach oryginalnych dopisano nazwisko Spiągiewicz) (11), Hanelt (11), Rozynek (7), Flint (2), Macierzyński (11), Wylaztowski (Wylazłowski) (2), Binkowski (Bińkowski, Bieńkowski) (12), Kowalski (5), Głębowiecki (14), Kelecki (Kielecki) (13), Pfeffercorn (5), Wąsikowski (2), Goralski (Góralski) (7), Koczorski (Kociorski, Kociurski, Kaczorski) (17), Mliczkowski (Mleczkowski) (4), Złotowski (13), Berner (Beyrner) (6), Blumierski (Blumirski) (10), Parucki (1), Jurkiewicz (1), Wyciechowski (Wycichowski) (8), Kulczyński (Kluczyński) (4), Tuszyński (5), Łąsiniecki (1), Majewski (1), Wierzcholski (2), Klein (3), Smigielski (Śmigalski) (2), Marchlewicz (2), Rogalski (2), Romanowski (11), Bukowski (Bukoski) (2), Nawrocki (2), Znaniecki (5), Riediger (1), Wolski (12), Radke (1), Wiśniewski (3), Malinowski (11),

²⁶ AAG, sygn. 10, 11.

²⁷ L. Frączek, *Księgi metrykalne i metody ich wykorzystania w badaniach nad poznaniem historii społeczeństw XIX wieku na przykładzie parafii szczekocińskiej*, s. 11. http://www.genealodzykielce.pl/cms/documents/publikacje/ksiegi_metrykalne_i_metody_ich_wykorzystania.pdf [dostęp 10.05.2018].

²⁸ AAG, sygn. 10, 11. Nazwiska (nazwisko ojca) zostały spisane w kolejności pojawiania się w źródłach. Nazwiska mało czytelne opatrzone znakiem zapytania. Cyfry w nawiasie oznaczają częstotliwość występowania. Najczęściej występujące nazwiska to: Koszudowski – 18, Kociorski (Kaczorski) – 17, Semrau – 16, Głębowiecki – 14, Kielecki – 13, Bieńkowski – 12, Spiąg (Spiągiewicz) – 11, Hanelt – 11, Macierzyński – 11, Romanowski – 11, Malinowski – 11, Blumierski – 10, Komowski – 10, Unger – 10.

Piotrowski (Pietrowski, Pietroski) (4), Duszyński (6), Korpolewski (Korpoleski) (3), Litke (1), Straszewski (1), Gracki (1), Łukowski (Łukoski) (7), Semerau (16), Krasucki (1), Fundelmin (1), Stopikowski (Stopikoski) (9), Schadler (Schrader, Schreder) (4), Nietreich (1), Kopczyński (1), Kłofczyński (Kłowczyński) (2), Unger (10), Markiewicz (1), Sobolewski (Soboleski) (6), Kontentowski (1), Karościński (1), Wetzell (1), Radomski (8), Strugalski (3), Mankewicz (Mankiewicz) (5), Hartwich (1), Brzoskownic? (1), Domagalski (1), Malczyński (1), Zongatoski?(Zongatorski, Zągatowski) (3), Makoski (1), Bittner (Büttner, Byttner) (4), Lewandowski (4), Rosenke (1), Bednarski (4), Czarnecki (3), Burmeister (Burmajster) (5), Findell (Fýndel?) (2), Jackowski (4), Paczkowski (4), Kisner (Küssner) (6), Reifs (1), Zieliński (7), Wierzbicki (2), Jezierski (4), Rudziński (Budziński?) (4), Zukowski (1), Pokorski (2), Jedowski (Jadowski) (1), Malczewski (2), Pawlak (2), Jarocki (1), Łasiński (1), Brix (1), Walencikowski (4), Banermeister (5), Schiller (6), Kirsch (2), Weiss (Wejss) (4), Gniazdowski (6), Schulz (4), Jdel? (2), Borkowski (6), Scharlach? (1), Laskowski (1), Karczyński (1), Gerczyński (3), Johanni? (1), Klarkowski (3), Nuskowski (1), Koperski (1), Ostrowski (1), Farecki (2), Kubis (Kubiś) (2), Alwin (1), Engelhardt (1), Górski (1), Jabłoński (1), Karczewski (1), Leske (1).

EWANGELICKIE KSIĘGI OCHRZCZONYCH W LATACH 1834–1874

Tabela 2. Rejestr urodzeń i chrztów na podstawie ksiąg metrykalnych kościoła ewangelickiego w latach 1834–1874

Lp.	Lata	Liczba urodzeń		Płeć		Miasto Solca			Okolice Solca			Wyznanie ogółem	
		Ogółem	W tym martwe	M	Ż	L. ur.	Ew.	Mie-szane	L. ur.	Ew.	Mie-szane	Ew.	Mie-szane
1.	1834–1840	526	23	290	236	62	57	5	464	457	7	514	12
2.	1841–1850	922	27	476	446	138	135	3	784	778	6	913	9
3.	1851–1860	983	47	481	502	137	135	2	846	837	9	972	11
4.	1861–1870	1365	58	688	677	273	249	24	1092	1081	11	1330	35
5.	1871–1874*	623	18	339	284	162	149	13	461	455	6	604	19
x	x	4419	173	2274	2145	772	725	47	3647	3608	39	4333	86
		x	3,91 %	51,46 %	48,54 %	17,47 %	93,91 %	6,09 %	82,53 %	98,93 %	1,07 %	98,05 %	1,95 %

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APB, AMSK, EGW, sygn. 1, 2, 3; M – płeć męska, Ż – płeć żeńska. * W 1874 r. przyjęto wpisy z ksiąg metrykalnych do 30 września, od 1 października przyjęto wpisy z akt USC Solca Kujawskiego.

W księgach kościoła ewangelickiego w latach 1834–1874 zostało zapisanych 4419 urodzeń, z czego 17,47% z miasta i 82,53% z okolicznych wiosek. Większy odsetek urodzeń dzieci w miejscowościach wiejskich potwierdza dane publikowane przez Ph. Rudolfa, że większość ewangelików zamieszkiwała tereny

wiejskie²⁹. Na terenach wiejskich niższy był również odsetek dzieci urodzonych z małżeństw mieszanych i wynosił 1,07%, (w mieście – 6,09%). Dane dotyczące płci są bardzo zbliżone do danych w księgach parafii katolickiej i wynosiły: 51,46% płci męskiej i 48,54% płci żeńskiej. Na 4419 urodzeń, 173 dzieci (3,91%) urodziło się martwych (tab. 2), w tym 102 płci męskiej i 71 płci żeńskiej. W Solcu urodziło się 30 dzieci martwych (27 w rodzinach ewangelickich i 3 w rodzinach wyznania mieszanego), co stanowiło 3,89% ogółu urodzeń w mieście. W okolicach Solca zanotowano 143 urodzenia martwe (142 w rodzinach ewangelickich i 1 w rodzinie wyznania mieszanego) – tj. 3,92% ogółu urodzeń w miejscowościach wiejskich. Okolice Solca, w których urodziły się dzieci martwe to: Olendry Miejskie – (27), Olendry Zamkowe – (32), Przyłubie Polskie – (14), Przyłubie Niemieckie – (20), Kabat – (6), Siedmiogóry (Siebenbergen) – (8), Wypaleniska (Feyerland) – (15), Jałtawy (Getau) – (6), Rudy – (7), Otorowo – (1), Trzcianka (Seebruch) – (7). Odsetek dzieci martwo urodzonych w mieście był zbliżony do odsetka dzieci martwo urodzonych na terenach wiejskich. Natomiast był on prawie dwukrotnie wyższy (3,91:1,96) niż w parafii katolickiej. W latach 1856–1865 w Poznaniu odsetek urodzeń dzieci martwych wynosił 5,3, w latach 1866–1875 około 4³⁰, zaś w rejencji opolskiej w drugiej połowie XIX w. i pierwszej dekadzie XX w. wynosił 2,7 – 3%³¹. Powyższe dane wskazują na zróżnicowanie urodzeń dzieci martwych w poszczególnych regionach ówczesnego państwa pruskiego. W latach 1834–1874 w księgach małżeństw zanotowano zawarcie 967 związków małżeńskich (w latach 1834–1840: – 118, 1841–1850: – 234, 1851–1860: – 198, 1861–1870: – 272, 1871–1874: – 145). Ze związków pozamałżeńskich urodziło się 361 dzieci, 57 w mieście, 304 w okolicznych wioskach³². Średnio na jedno małżeństwo w Solcu i okolicach przypadało 4,2 dzieci, tj. prawie o jedno dziecko mniej niż w tym samym czasie w małżeństwach katolickich³³. Nazwiska występujące w tych latach, to nazwiska o brzmieniu niepolskim. Nazwisk o brzmieniu polskim jest niewiele, bowiem niewielki był procent dzieci pochodzących z małżeństw mieszanych (1,95%).

²⁹ Ph. Rudolf, op. cit., s. 93–103.

³⁰ M. Żyromski, *Dziewiętnastowieczna rodzina polska*, Roczniki Socjologii Rodziny XII, UAM, Poznań 2000, s. 175, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/4898/1/14_Marek_Zyromski_Dziewietnastowieczna_rodzina_polska_173-188.pdf, [dostęp 30.04.2018].

³¹ E. M. Ryguła, *Ludność parafii pod wezwaniem św. Mikołaja w Łące w latach 1664–1914 w świetle ksiąg metrykalnych*, s. 196, <http://www.sbc.org.pl/Content/219767/doktorat3678.pdf>, [dostęp 10.05.2018].

³² APB, AMSK, EGW, sygn. 1, 2, 3.

³³ Według wykazu mieszkańców sporządzonego 6.12.1772 r., w tym roku przeważały rodziny z trójką dzieci. Tylko w trzech przypadkach występowały rodziny, w których było czworo czy pięcioro dzieci, B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... do 1806 r.*, s. 126.

Nazwiska z ewangelickich ksiąg chrztów w l. 1834 – 1874³⁴

Flint (Flindt) (3), Lenz (Lentz) (2), Głębowitzki (1), Dews (4), Witzke (2), Hâck (1), Dal-lach (3), Lange (19), Fisch (9), Rossenke (Rosenke) (6) Rauter (1), Schinn (10), Voigt (14), Kutzer (6), Liesert (10), Waestency? (1), Wegner (12), Stange (7), Frost (5), Kunz (5), Buchholz (3), Peiler (22) Mahn (3), Remus (10), Fritz (7), Rosenfeld (2) Lerch (3), Koep-nik (1), Neumann (1), Rüstau (Restau) (10) Firsch (1), Piassetzki (1), Schulz (12), Richter (Rührter) (10), Marx (4), Harwarth (9), Mleczkowski (Mliczkowski) (4), Pohl (27), Timm (1), Dressler (8), Putschbach (1), Schmarse (3), Strehlke (2), Kleinert (3), Wierzyholski (Wierszcholski) (6), Böchlke (2), Dey (4), Becker (Bekker) (5), Harke (1), Dettloff (1), Honirich? (1), Praelowski (1), Thiede (2), Oeffenlich (Oestereich?) (1), Afeld? (1), (Clo-sowski (Klosowski) (1), Plath (1), Stephan (2), Dorau (1), Linsner (1), Bogs? (1), Spiung (Spiong, Sping) (4), Bukowski (3), Tober (Toreb) (2), Feld (1), Thomke (2), Liedtke (1), Gottlieb (1), Saloms? (Salomes) (3), Schallhorn (2), Beyer (6), (Gindler, Grinberg, Grün-berg)? (3), Leunert (3), Schirmer? (2), Berner (7), Merzkowski (1), Buhrmeister (Burmei-ster, Bährmeister) (3), Barlikowski (Bartikowski) (3), Dikkmann (1), Krantz (1), Wunsch? (1), Palowski (1), Rusted (1), Witt (4), Lau (2), Roske (2), Ivronberg? (1), Klamant (1), Tews (Tens)? (1), Krause (5), Haedtke (2), Thomke (5), Kazik (7), Holm (1), Kewitz? (1), Maron (2), Jahnke (4), Hartwich (Hartwig) (8), Thieleman (1), Nasilowski (7), Peplau (1), Dobsłaf (1), Reinhold (1), Jäger (1), Ladusch (1), Spiess (8), Brunk (4), Herrmann (1), Schmidt (3), Mentz (Menz) (6), Freder (2), Pankratz (3), Schröder (24), Berker (2), Schwarz (5), Fiebach (4), Klawitter (2), Kitllau? (1), Remhansen (1), Felach (1), Hoppe? (1), Schmeigel (4), Wenzel (1), Denz? (1), Kubitz (2), Spitzer (2), Bauermeister (3) Heyder (1), Schmeichel (2), Fehlauer (Fehlau) (10), Pansegrau (3), Röhr (1), Brühl (3), Duffke (1), Piel (2), Gang (1), Krumreg, (Krummreg, Krumreý) (7), Stahl? (1), Kloose (2), Haase (9), Brix (4), Tidel-ski (Tiedelski)? (1), Pietrowski (5), Janke (7), Finger (1), Kuhfeld (2), Hess (1), Behnke (9), Fieder (1), Müller (1), Jordan (1), Urban 1, Stürmer (6), Złotowski (1), Barfuss (1), Heyse (Heise) (7), Gönnert, (Goennert) (3), Wendt (1), Pfefferkorn (4) Spitzer (1), Hirsch (1), Meder (1), Striesel? (1), Rarhau (Rechau)? (2), Leeder (5), Schökel (1), Hein (1), Otto (3), Reinke (1), Kölm (1), Roehr (1), Blümke (4), Engelmann (2), Puhlmann (1), Pritzlaff, (6), Mücksch (Mürkfh?) (4), Kutschenreiter (2), Renz (3), Hein (1), Brandt (2), (Aporiüs? (1), Wendtland (2), Zühlke? (1), Lauer (Luner) (5), Werson (5), Büttner (1), Brüsckke (2), Lüdke (1), Bienkowski (Binkowski) (3), Striesel? (1), Hinz (1), Krüger (Krueger) (2), Schäf-fer (1), Fangerau (4), Tiede (1), Jüttner (3), Nöring (3), Reimann (1), Kempf (Kempfs) (2), Groch (Goroch) (2), Biechert (2), Petereis? (1), Bütmer (2), Milbrandt (Milbradt) (3), Ast-mann (1), Raeschke (Reschke) (4), Szümborg? (1), Jakel (1), Blumerski (3), Haak (Haark) (4), Duwe (3), Gollnick (1), Greter (1), Mittler (1), Ludtke (1), Bernch? (1), Philysp?(1), Junchen (3), Grün (1), Hoppe (2), Herzberg (1), Linz? (1), Zimmerman (2), Regmann (1), Bartz (1), Rakowski (1), Kaddatz (2), Dahlke (2), Zúmer (Ziemer) (2), Meister (Múster) (2), Strauch (2), Lichn (1), Kunike (1), Treuchel (1), Bittner (1), Bercit (1), Schlaak (1), Batzke

³⁴ APB, AMSK, EGW, sygn. 1, 2, 3. Nazwiska (nazwisko ojca) zostały spisane w kolejności pojawiania się w źródłach. W spisie nie ujęto 6 nazwisk z uwagi na niemożliwość ich odczytania. Nazwiska mało czytelne opa-trzono znakiem zapytania. Cyfry w nawiasach oznaczają częstotliwość występowania. Najczęściej występujące nazwiska to: Pohl – 27, Schröder – 24, Peiler – 22, Lange – 19, Voigt – 14, Schulz – 12, Wegner – 12, Schinn – 10, Liesert – 10, Richter – 10, Rüstau – 10. Niektóre nazwiska występują zarówno w księgach katolickich, jak i ewan-gelickich, np. Czarnecki czy Bukowski lub Głębowiecki (księgi katolickie) i Głębowitzki (księgi ewangelickie).

(2), Leskau (1), Siheibe? (1), Zudse (Zudsse) (2), Füttner (1), Reimann (1), Czarnowski (1), Littlau? (1), Biller (1), Habermann (1), Zedeller (1), Kurz (1), Kortsch (1), Rönnebeck (1), Rück? (1), Braun (1), Czarnecki (1), Sshilling (1), Baier (1), Templin (1), Firchau (1), Wilhelm (1), Hoffmann (1), Engels (1), Kussmahly (1).

KSIĘGI ŻYDOWSKIEJ GMINY WYZNANIOWEJ

Tabela 3. Rejestr urodzeń na podstawie ksiąg wyznania mojżeszowego w latach 1834–1847³⁵

Lp.	Rok	Liczba			Płeć	
		Ogółem	Miasto	Okolice	M	Ż
1.	1834	5	4	1	4	1
2.	1835	1	1	—	1	—
3.	1836	6	5	1	4	2
4.	1837	4	4	—	2	2
5.	1838	2	2	—	1	1
6.	1839	6	6	—	2	4
7.	1840	2	2	—	—	2
x	x	26	24	2	14	12
8.	1841	4	2	2	3	1
9.	1842	3	3	—	1	2
10.	1843	4	4	—	2	2
11.	1844	4	4	—	4	—
12.	1845	5	5	—	2	3
13.	1846	5	5	—	4	1
14.	1847	2	2	—	2	—
x	x	27	25	2	18	9
x	Ogółem	53	49	4	32	21

Źródło: opracowanie własne na podstawie APB, AMSK, Żydowska Gmina Wyznaniowa w Solcu, sygn. 1, 2, 3.

W księgach urodzeń Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w okresie od 1834 do 1847 r. zapisane zostały 53 urodzenia, w tym 32 płci męskiej i 21 płci żeńskiej. W mieście urodziło się 49 dzieci, natomiast w okolicznych miejscowościach 4 (3 – w Olendrach Miejskich i 1 – w Wypaleniskach). Roczna średnia urodzeń wynosiła 3, 79. W latach 1834 – 1858³⁶ zawarty zostało 13 małżeństw.

Na podstawie wpisów do ksiąg metrykalnych ustalone zostały następujące nazwiska miejscowych Żydów: Lewy (Levý, Lewi), Treidel (Treitel), Neustad?, Schlochenen?, Kohn (Cohn), Leyser, Wasferzug?, Blumenthal, Jacob, Salomon, Lichtenstein, Wolf, Stein, Michalowski, Meyen, Aron, Aleksander, Samuel, Meimann, Lewerz?, Hirsch, Abracham, Heymann, Hermann, Gawberg?, Aschen.

³⁵ Księgi urodzeń Żydowskiej Gminy Wyznaniowej Solca w APB dostępne są do roku 1847.

³⁶ Księgi małżeństw Żydowskiej Gminy Wyznaniowej Solca w APB dostępne są do roku 1858.

Tabela 4. Urodzenia według wyznania: katolickiego, ewangelickiego, mieszanego i mojżeszowego w Solcu i okolicznych wioskach w latach 1834–1874

Lp.	Lata	Liczba urodzeń					Wyznanie							
		Księgi katolickie T.1	Księgi ewangelickie T.2	Księgi mojżeszowe T.3.	T.1+T.2+T.3		Katolickie		Ewangelickie		Mieszane		Mojżeszowe	
					Ogółem	W tym martwe	Solec	Okolice	Solec	Okolice	Solec	Okolice	Solec	Okolice
1.	1834–1840	126	526	26	678	26	69	30	57	458	22	16	22	4
2.	1841–1850	189	922	27	1138	30	117	46	135	779	14	20	27	—
3.	1851–1860	177	983	b/d	1160	48	92	63	135	841	9	20	b/d	b/d
4.	1861–1870	220	1365	b/d	1585	65	96	97	249	1081	40	22	b/d	b/d
5.	1871–1874*	104	623	b/d	727	20	59	36	149	455	19	9	b/d	b/d
		816	4419	53	5288	189	433	272	725	3614	104	87	49	4
x	x	x	x	x	x		8,19%	5,14%	13,71%	68,34%	1,97%	1,64%	0,93	0,08%
							13,33%		82,06%		3,61%		1,00%	

Zestawienie na podstawie Tabeli 1, 2, 3; T. 1 – Tabela 1 (księgi katolickie), T. 2 – Tabela 2 (księgi ewangelickie), T. 3 – Tabela 3 (księgi mojżeszowe), b/d – brak danych (akta urodzenia Mojżeszowej Gminy Wyznaniowej dostępne są do roku 1847). *Do rejestru urodzeń w 1874 r. przyjęto wpisy dzieci urodzonych do 30 września, od 1 października włączono wpisy urodzeń zarejestrowane w Urzędzie Stanu Cywilnego.

Tabela 5. Urodzenia według wyznania: katolickiego, ewangelickiego, mieszanego i mojżeszowego z podziałem na miasto i okoliczne wioski w latach 1834–1874.

Lp.	Lata	Solec						Okolice					
		T.1+T.2+T.3		Kat. T.1	Ew. T.2	Mieszane T.1+T.2	Mojżesz. T.3	T.1+T.2+T.3		Kat. T.1	Ew. T.1+T.2	Mieszane T.1+T.2	Mojżesz. T.3
		Ogółem	W tym martwe					Ogółem	W tym martwe				
1.	1834–1840	170	3	69	57	22	22	508	23	30	458	16	4
2.	1841–1850	293	3	117	135	14	27	845	27	46	779	20	—
3.	1851–1860	236	1	92	135	9	b/d	924	47	63	841	20	b/d
4.	1861–1870	385	7	96	249	40	b/d	1200	58	97	1081	22	b/d
5.	1871–1874*	227	2	59	149	19	b/d	500	18	36	455	9	b/d
x	x	1311	16	433	725	104	49	3977	173	272	3614	87	4
		24,79%		33,03%	55,30%	7,93%	3,74%	75,21%		6,84%	90,87%	2,19%	0,10%

Zestawienie na podstawie Tabeli 1, 2, 3; T. 1 – Tabela 1 (księgi katolickie), T. 2 – Tabela 2 (księgi ewangelickie), T. 3 – Tabela 3 (księgi mojżeszowe). b/d – brak danych (akta urodzenia Mojżeszowej Gminy Wyznaniowej dostępne są do roku 1847). *Do rejestru urodzeń w 1874 r. przyjęto wpisy dzieci urodzonych do 30 września, od 1 października włączono wpisy urodzeń zarejestrowane w Urzędzie Stanu Cywilnego.

W latach 1834–1874 (do 30 września 1874 r.³⁷ – 40 lat i 9 miesięcy) w Solcu i okolicznych wioskach urodziło się łącznie 5288 dzieci, w tym 189 dzieci martwych (tab. 4). W Solcu urodziło się 1311 (24,79%), w tym 16 dzieci martwych, natomiast w okolicznych wioskach 3977 (75,21%), w tym 173 dzieci martwych (tab. 5). Średnio w ciągu jednego roku w Solcu i okolicach odnotowano 129,77 urodzeń; w Solcu 32,17, w okolicznych miejscowościach – 97,60. Według rejestru chrztów w latach 1664–1833 (170 lat) urodziło się 8723³⁸ dzieci, w tym w Solcu 1792, w okolicznych wioskach 6931, gdzie średnia urodzeń w ciągu jednego roku wynosiła 51,31; w Solcu 10,54 a w okolicznych wioskach 40,77. Wobec powyższego w latach 1834–1874 nastąpił ponad 2,5 – krotny (2,53) wzrost urodzeń. Większy wzrost, ponad trzykrotny (3,05) miał miejsce w mieście, natomiast w okolicznych wioskach był nieco niższy – wynosił 2,39. Wyższy wzrost urodzeń w mieście przekładał się na wzrastającą liczbę ludności w drugiej połowie XIX w., do której przyczynił się rozwijający się przemysł drzewny (latach 1871–1873 powstały pierwsze zakłady przemysłowe: zakład impregnacji drewna i nasycalnia podkładów kolejowych Juliusza Rütgersa z Berlina oraz tartak parowy Karola Christopha Lindau z Magdeburga³⁹), a także powstanie w l. 1849–1850 szosy Bydgoszcz – Toruń, a 11 lat później linii kolejowej Bydgoszcz – Toruń⁴⁰. W roku 1850 Solec liczył 612 mieszkańców, w 1872 r. – 1079 a w 1874 r. – 1450⁴¹. W ciągu 24 lat liczba ludności wzrosła prawie 2,5 – krotnie (2,37). W XIX w. proces urbanizacji miast związany z przemianami społeczno – ustrojowymi i kształtowaniem się kapitalizmu, choć nierównomiernie, występował na terenie wszystkich zaborów. Np. w ciągu XIX w. ludność Poznania zwiększyła się prawie dziesięciokrotnie. Najslabiej procesy urbanizacyjne przebiegały na terenie zaboru austriackiego, co wynikało z opóźnienia przemian kapitalistycznych na tym obszarze⁴².

Ze wzrostem ludności i jednocześnie ze wzrostem urodzeń zmieniała się struktura wyznaniowa. W rejestrze chrztów w mieście i w okolicznych wioskach w l. 1821–1826⁴³ zanotowano 19,47% urodzeń dzieci katolików, natomiast

³⁷ Dane dotyczące urodzeń wyznania katolickiego i ewangelickiego przyjęto do 30 września 1874 r., natomiast, wyznania mojżeszowego do 1847 r., z uwagi na brak danych od 1848 r. (patrz tab. 3 i 4).

³⁸ J. Bretes, op. cit., s. 24, Zestawienie zbiorcze rejestru chrztów w latach 1664–1834. Z uwagi na włączenie do badań w artykule poprzednim i niniejszym roku 1834, od ogólnej liczby urodzeń z poprzedniego artykułu odjęto 15 urodzeń wliczonych w roku 1834.

³⁹ W. Wrzesiński, *Ruch robotniczy w Solcu Kujawskim w latach 1890–1914*, UMK w Toruniu, 1955, Praca magisterska, s. 33, Maszynopis w Archiwum UMK w Toruniu.

⁴⁰ Ph. Rudolf, op. cit., s. 114; B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... 1806–1920*, s. 47, 52, 54.

⁴¹ Ph. Rudolf, op. cit., s. 119, 123.

⁴² M. Żyromski, op. cit., s. 177, 178.

⁴³ J. Bretes, op. cit., s. 23, Tabela 4. Systematyczne wpisy w księgach metrykalnych kościoła katolickiego dotyczące wyznania prowadzone były dopiero po roku 1820. Porównanie lat 1821–1826 (6 lat) z latami od 1834 do 30 września 1874 (40 lat i 9 miesięcy) może dać jedynie wyniki przybliżone.

w l. 1834–1874 – 13,33% (tab. 4), tj. o 6,14% mniej, zaś w rodzinach ewangelickich w l. 1821–1926 urodziło się 68,76% dzieci⁴⁴, a w l. 1834–1874 – 82,06% (tab. 4) – o 13,30% więcej. W l. 1834–1874 zmniejszył się również odsetek urodzeń dzieci z małżeństw mieszanych o 5,32%. W l. 1664–1833 wynosił 8,93% (2,84% stanowiło wyznanie nieokreślone i nieczytelne)⁴⁵, a w l. 1834–1874 zaledwie 3,61% (tab. 4). Jeśli chodzi o strukturę wyznaniową z uwzględnieniem podziału na miasto i okolice, to, w l. 1821–1826 w mieście urodziło się 47,79% dzieci w rodzinach katolickich⁴⁶, w latach 1834–1874 odsetek dzieci urodzonych w rodzinach katolickich wynosił 33,03% (tab. 5), oznaczało to spadek o 14,76%. W tych samych latach w mieście stosunek urodzeń dzieci w rodzinach ewangelickich wynosił 38,94%⁴⁷ do 55,30% (tab. 5), co wskazuje na wzrost urodzeń dzieci w rodzinach ewangelickich o 16,36%. Natomiast w okolicznych wioskach w l. 1834–1874 aż 90,87% urodzeń (tab. 5) stanowiły dzieci ewangelików (w poprzednim okresie 77,63⁴⁸). Dzieci katolików w l. 1834–1874 stanowiły jedynie 6,84%, a dzieci z małżeństw mieszanych 2,19% i 0,10% dzieci z rodzin żydowskich (tab. 5). Na podstawie powyższych danych można stwierdzić, że w ciągu tych 40 lat i 9 miesięcy wraz ze wzrostem ludności, głównie w mieście, wzrósł odsetek urodzeń dzieci w rodzinach wyznania ewangelickiego.

* * *

Księgi metrykalne zawierają wiele cennych informacji o społecznościach danego regionu. Z ksiąg ochrzczonych, poza imieniem (imionami) dziecka, datą jego urodzenia i chrztu, płcią dziecka, imionami i nazwiskami rodziców, nazwiskiem panięńskim matki, informacją, czy dziecko było zrodzone w małżeństwie, czy było dzieckiem pozamałżeńskim, poznamy także miejsce zamieszkania rodziców, ich status społeczny, zawód oraz wyznanie, a także imiona i nazwiska rodziców chrzestnych wraz z ich pochodzeniem, zawodem i miejscem zamieszkania.

DZIEŃ URODZENIA A DZIEŃ CHRZTU

Daty urodzenia i daty chrztu pozwalają ustalić, w jakim czasie po urodzeniu dziecko zostało ochrzczone. Z uwagi na dużą śmiertelność niemowląt starano się, by chrzest odbył się jak najszybciej. Jako pierwszy, obowiązek chrztu dziecka do dziewięciu dni po jego urodzeniu, wprowadził do postanowień synodu

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

mediolańskiego w 1565 r. Karol Boromeusz⁴⁹, zaś w 1592 r. na Synodzie diecezji Wrocławskiej Kongregacja wydała nakaz, *by troszczyć się o jak najszybsze udzielenie chrztu i w żadnym wypadku nie tolerować odkładania przyjęcia tego sakramentu poza ósmy dzień*⁵⁰. W l. 1841–1870, w których dokonano analizy czasu chrztu po urodzeniu dziecka⁵¹, w kościele katolickim na 575 ochrzczonych dzieci – 274 (47,65%) przyjęło sakrament chrztu do ósmego dnia życia, w tym 30 (5,22%) w dniu urodzin, natomiast w kościele ewangelickim na 3041 ochrzczonych, do ósmego dnia sakrament chrztu przyjęło 832 dzieci, tj. 27,36% (ponad 20% mniej niż w kościele katolickim), w tym w dniu urodzin 65 (2,14%). Zdarzały się również nieliczne przypadki, że dziecko zostało ochrzczone nawet po ukończeniu jednego roku życia. Takie przypadki zostały czterokrotnie zanotowane w księgach kościoła ewangelickiego (365 dni, 418 dni, 581 dni i 836 dni). Powyżej 100 dni po urodzeniu ochrzczonych zostało 54 dzieci, co stanowiło 1,78%. Natomiast w kościele katolickim powyżej 100 dni (103–198) chrzest przyjęło 5 dzieci (0,87%). Reasumując, po 8. dniu od urodzenia, w parafii katolickiej chrzcilo swoje dzieci 52,35% rodziców, parafii ewangelickiej 72,64%. Mieszkańcy Solca i okolic najprawdopodobniej, czas od urodzenia dziecka do chrztu dostosowywali do prawa krajowego z 1817 r., które stanowiło, że dzieci rodziców chrześcijańskich winny być ochrzczone najpóźniej w ciągu 6 tygodni po urodzeniu. W przypadku dzieci rodziców wyznaniowo mieszanych decyzję z reguły podejmował proboszcz, kierując się wyznaniem właściwym dla wyznania ojca dziecka⁵². I tak, do 6. tygodnia po urodzeniu w kościele

⁴⁹ M. Surdacki, *Chrzty w parafii urzędowskiej w XVIII wieku*, „Głos Ziemi Urzędowskiej 2006”, <http://gokurzedow.pl/u/gzu06/29.htm>, [dostęp 14.07.2018].

⁵⁰ We wczesnych wspólnotach chrześcijańskich chrztu udzielano dwa razy w roku: w Wielką Sobotę oraz w wigilię Zielonych Świątek. W kościele zachodnim utrzymała się również tradycja udzielania chrztu w okresie świąt Bożego Narodzenia, Objawienia Pańskiego oraz św. Jana Chrzciciela. W razie potrzeby dopuszczano również inne dni. W kościele katolickim często przyjmowanie tego sakramentu zaniedbywano. Niemal do końca średniowiecza niejednokrotnie chrzczono kilkunastoletnie dzieci. Zaniepokojone duchowieństwo zaczęło potępiać długotrwałe zwlekanie z chrztem. Kwestią chrztu zajmowały się sobory powszechne, w 1139 r. Sobór Laterański i w 1547 r. Sobór Trydencki. Na Synodzie diecezji Wrocławskiej w rozdziale VI, o sakramencie Chrztu Kongregacja wstawiła nakaz, *by troszczyć się o jak najszybsze udzielenie chrztu i w żadnym wypadku nie tolerować odkładania przyjęcia tego sakramentu poza ósmy dzień*. Chrzest zgodnie z nakazami kościoła powinien się odbyć w kościele. Robiono wyjątek, gdy dziecku zagrażało niebezpieczeństwo, wtedy dziecko można było ochrzcić w domu, gdzie chrztu udzielały zazwyczaj akuszerki. Jeżeli były wątpliwości, czy dziecko żyje, chrztu udzielano według formuły: *Jeżeli żyjesz, ja Ciebie chrzczę...*; G. Gomułka, *Tradycja chrztu dzieci w dawnej Polsce*, <https://historykon.pl/tradycja-chrztu-dzieci-w-dawnej-polsce/>, [dostęp 24.05.2018]; Walenty Wójcik, *Korektury rzymskie w statutach synodu diecezji wrocławskiej z 1592 roku*, *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny* 17/1-2, 91–100, 1974, http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Prawo_Kanoniczne_kwartalnik_prawno_historyczny/Prawo_Kanoniczne_kwartalnik_prawno_historyczny-r1974-t17-n1_Prawo_Kanoniczne_kwartalnik_prawno_historyczny-r1974-t17-n1_2-s91-100.pdf, [dostęp 24.05.2018].

⁵¹ Analizę czasu chrztu opracowano za lata 1841–1870. W przypadku parafii ewangelickiej, z uwagi na słabą czytelność wyłączono rok 1859. APB, AMSK, *Katolickie księgi chrztów*, sygn. 1, 3. Ewangelicka Gmina Wyznaniowa, sygn. 1,2,3.

⁵² M. Żyromski, op. cit. s. 183.

katolickim chrzest przyjęło 92,05% dzieci, natomiast w kościele ewangelickim – 86,22%. Dla porównania w parafii szczekocińskiej (woj. śląskie) w l. 1808–1914 już w dniu urodzenia ochrzczonych zostało 31% dzieci, a 15% stanowiły chrzty w dwa dni po urodzeniu⁵³. W parafii tyskiej (woj. śląskie) w pierwszej połowie XIX w. odsetek chrztów w dzień po narodzinach wynosił 52,5–58,9%, a w parafiach kochłowieckiej, toszeckiej, strzeleckiej i w parafii Rudka najczęściej chrzczono dzieci w dniu ich narodzin⁵⁴. W parafii łąckiej (woj. śląskie), w l. 1770–1914 w pierwszym dniu po urodzeniu zanotowano 36,5% chrztów, w drugim 25,4%. W drugiej połowie XIX w. w parafii łąckiej narastała tendencja przesuwania chrztu na kolejne dni, mimo to, w l. 1901–1914 chrzty po 8. dniu stanowiły jedynie 4,3%⁵⁵.

RODZICE CHRZESTNI

W XIX w. w Solcu i okolicach, rodzicami chrzestnymi, zarówno wśród katolików jak i ewangelików najczęściej były dwie osoby: mężczyzna i kobieta, w nielicznych przypadkach jedna lub trzy. W przypadku jednej osoby przeważnie była to kobieta, w przypadku trzech osób dwie kobiety i mężczyzna. Zdarzało się również, że w rubryce „Rodzice chrzestni” wpisanych było nawet kilkanaście osób. Jak pisze M. Surdacki, tendencja zwiększania liczby rodziców chrzestnych trwała od końca średniowiecza i pomimo wydawanych w tej sprawie apelów władz kościelnych nie została zahamowana. Na więcej niż jedną parę chrzestnych decydowały się zazwyczaj rodziny bogate⁵⁶. Analizując nazwiska rodziców chrzestnych w księgach soleckich, można zauważyć, że mieszkańcy Solca i okolic na rodziców chrzestnych często zapraszali osoby cieszące się w społeczeństwie pewnym szacunkiem i autorytetem. W księgach katolickich kilkakrotnie powtarzały się nazwiska nauczycieli szkoły katolickiej: Bartoszewskiego⁵⁷, Dakowskiego, Nawrockiego i Kulczyńskiego, ale również takie nazwiska, jak: Mleczkowski, Głębowiecki, Hanelt, Czarnecki. Od 1845 r. przez wiele kolejnych lat wielkim uznaniem musiał się cieszyć nauczyciel i organista Franciszek Unger, który od 1845 do 1874 r. był ojcem chrzestnym 62 razy. Do chrztu trzymał dzieci z Solca, Olendrów Miejskich, Olendrów Zamkowych, Makowisk, Wypalenisk,

⁵³ F. Frączek, *Ludność parafii szczekocińskiej w latach 1808–1914 w świetle ksiąg metrykalnych*, s. 101, <http://www.historiaszczekocin.pl/pliki/plik/ludnosc-parafii-szczekocinskiej-w-latach-1808-1914-w-swietle-ksiag-metrykalnych-krakow-201>, [dostęp 10.05.2018].

⁵⁴ M. Zmijewska, *Ludność parafii tyskiej od 1749 roku do połowy XIX wieku w świetle ksiąg metrykalnych*, <https://sbc.org.pl/dlibra/publication/8474/edition/7901>, [dostęp 24.06.2018].

⁵⁵ E. Ryguła, op. cit. s. 136.

⁵⁶ M. Surdacki, op. cit.

⁵⁷ Wojciech Bartoszewski był nauczycielem szkoły katolickiej i organistą. Zmarł śmiercią tragiczną (utopił się w Wiśle 31.07.1834 r.). Jego zwłok nie odnaleziono, odprawiono tylko Mszę żałobną, AAG, sygn. 19.

Przyłubia, Żółtwin, Otorowa, Katarzynki, Rud, Emilianowa i Jałtawy. Natomiast ojcem chrzestnym syna Franciszki i Franciszka Ungerów był w 1846 r. ks. proboszcz Wawrzyniec Wysoczyński⁵⁸.

URODZENIA POZAMAŁŻEŃSKIE⁵⁹

W latach 1834–1874 w księgach chrztów kościoła katolickiego na 816 urodzeń zanotowano 72 urodzenia dzieci pozamałżeńskich (8,82%), w tym 37 w mieście (7,55%) i 35 (10,74%) w okolicznych wioskach, natomiast w księgach kościoła ewangelickiego na 4419 urodzeń, ze związków pozamałżeńskich urodziło się 361 (8,17%) dzieci, 57 (7,38%) w mieście i 304 (8,43%) w wioskach (s. 17, 19). W parafii katolickiej i w parafii ewangelickiej odsetek urodzeń dzieci nieślubnych był zbliżony, natomiast wyższy odsetek urodzeń dzieci nieślubnych był na terenach wiejskich. Odwrotnie było w innych regionach Polski, np. w l. 1847–1872 w części miejskiej parafii w Szczekocinach (woj. śląskie) urodzenia pozamałżeńskie stanowiły 6,2%, w części wiejskiej – 4%, a w l. 1808–1914, w części miejskiej 7%, w części wiejskiej jedynie 4,6%⁶⁰. W Królestwie Polskim w roku 1889, w miastach urodziło się 8,48% dzieci nieślubnych, na wsiach 3,75%⁶¹. Natomiast łącznie (na terenach miejskich i na terenach wiejskich), w parafii tyskiej (woj. śląskie) odsetek urodzeń dzieci nieślubnych od 1749 r. do połowy XIX w. wynosił 6,7%⁶², w parafii łączkiej (woj. śląskie), w pierwszej dekadzie XIX w. – 11,7%, a w latach trzydziestych XIX w. odsetek urodzeń dzieci nieślubnych osiągnął 12,5%⁶³. Analizując powyższe dane, dostrzega się dość dużą rozbieżność w urodzeniach dzieci nieślubnych na wymienionych terenach. Można przyjąć, że w Solcu odsetek urodzeń dzieci nieślubnych stanowił ich średnią.

STRUKTURA WIEKU NOWOŻEŃCÓW

W księgach małżeństw, poza danymi osobowymi wstępujących w związek małżeński, danymi ich rodziców i świadków, wpisywany był również wiek nowożeńców. W parafii katolickiej, w latach 1860–1874, na 58 zawartych związków małżeńskich, 44 mężczyzn (75,86%) było starszych od swoich współmałżonek, 13 (22,41%) młodszych, w jednym przypadku (1,73%) para małżeńska miała

⁵⁸ APB, AMSK, Księgi chrztów (duplikat), sygn. 2, 3. Ks. W. Wysoczyński był proboszczem parafii pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Solcu przez 25 lat (1832–1857). Zmarł 3.10.1857 r. podczas wizyty w Brudnie i tam został pochowany dnia 6. tegoż miesiąca, AAG, sygn. 19.

⁵⁹ W księgach chrztów przy wpisie dzieci nieślubnych nie podawano personaliów ojca. Płeć dzieci nieślubnych wpisywano w odrębnej rubryce.

⁶⁰ L. Frączek, op. cit. s. 122.

⁶¹ M. Żyromski, op. cit. s. 184.

⁶² M. Żmijewska, op. cit. s. 124.

⁶³ E. M. Ryguła, op. cit. s. 126.

równy wiek. Różnica wieku między małżonkami, gdzie starszym był mężczyzna przedstawiała się następująco: do 5 lat (włącznie) – 21 małżeństw (47,73%), od 6 do 10 lat – 12 małżeństw (27,27%), powyżej 10 lat 11 małżeństw (25,0%). Największa różnica wieku wynosiła 21 lat. Natomiast w przypadku mężczyzn młodszych od swoich współmałżonek różnica wieku wynosiła: do 5 lat – 6 małżeństw (46,15%), od 6 do 10 lat – 5 małżeństw (38,46%), powyżej 10 lat – 2 (15,39%). Największa różnica wieku to: 11 lat i 6 miesięcy. Mężczyźni najczęściej zawierali związek małżeński pomiędzy 24 a 30 rokiem życia (30 osób – 51,72%). Do 24 r. związek małżeński zawarło 9 mężczyzn (15,52%) – (najniższy wiek wynosił 20 lat), powyżej 30 r. życia związek małżeński zawarło 19 mężczyzn (32,76%), w tym najstarszy małżonek miał 62 lata, a jego współmałżonka 66. Natomiast kobiety najczęściej zawierały związek małżeński w wieku 21–28 lat: 31 kobiet (53,45%), do 20 r. życia (włącznie) 13 kobiet (22,41%), w tym 6 (10,34%) pomiędzy 16 a 18 r. życia, powyżej 28 roku życia – 14 kobiet (24,14%). Wśród nich jedna z kobiet miała 48 lat, której współmałżonek miał 50 lat oraz jedna 66 a współmałżonek 62 (patrz powyżej)⁶⁴.

W tych samych latach w parafii ewangelickiej związek małżeński zawarło 439 par małżeńskich, w tym 311 (70,84%) mężczyzn było starszych od swoich współmałżonek, 109 (24,83%) młodszych a 19 (4,33%) par było w równym wieku. Różnica wieku w przypadku starszych mężczyzn od współmałżonek wynosiła do 5 lat: 161 (51,77%) małżeństw, od 6 do 10 lat: 94 (30,23%), powyżej 10 lat 56 (18,0%), w tym największa różnica wieku, to 30 lat i 1 miesiąc oraz czterokrotnie powyżej 25 lat. Natomiast w przypadku kobiet starszych od współmałżonków: do 5 lat zostały zawarte 63 (57,8%) małżeństwa, od 6 do 10 lat – 30 (27,52%), powyżej 10 lat 16 (14,68%), gdzie w jednym przypadku różnica wieku wynosiła 28 lat i 3 miesiące (mężczyzna lat 24 i 9 miesięcy poślubił 53-letnią kobietę). Mężczyźni – ewangelicy zawierający związek małżeński między 24 a 30 r. życia stanowili 239 osób (54,44%), do 24 r. życia – 77 (17,54%), w tym najniższy wiek wynosił 18 lat (w dwóch przypadkach), powyżej 30 r. życia 123 (28,02%). Jeśli chodzi o kobiety, to 224 (51,03%) wstąpiło w związek małżeński między 21 a 28 r. życia, 98 (22,32%) do 20 r. życia, gdzie 17 panien (3,87%) nie miało ukończonych 18 lat, w tym dwie najmłodsze miały po 15 lat i 9 miesięcy. Natomiast 117 (26,65%) kobiet wychodziło za mąż po ukończeniu 30 r. życia. Powyższe dane wskazują, że różnice w strukturze wiekowej nowożeńców między katolikami a ewangelikami były niewielkie. Zarówno wśród katolików, jak i ewangelików niewielki odsetek mężczyzn zawierał związek małżeński przed 18 rokiem życia⁶⁵. W zaborze pruskim, w roku 1824 rozkazem gabinetowym ustanowiono, iż mężczyźni zawierający małżeństwa przed odbyciem służby wojskowej mają być napominani,

⁶⁴ APB, AMSK, Katolicka Księga małżeństw (duplikaty), sygn. 2, 3.

⁶⁵ APB, EGW, Księga małżeństw (duplikaty), sygn. 1, 3.

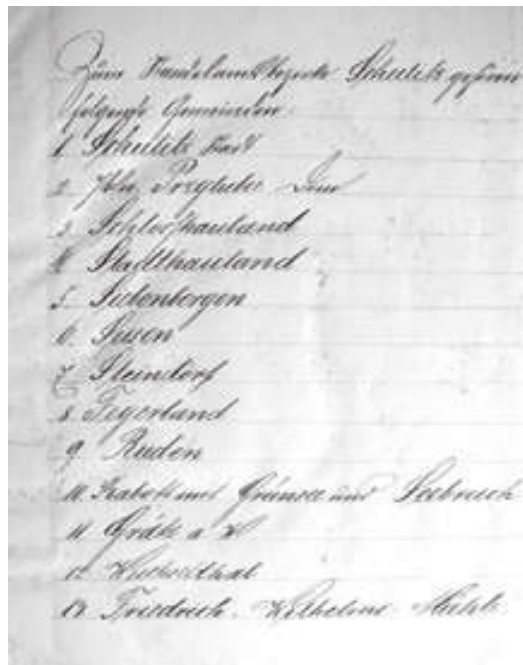
zarówno przez władze administracyjne, jak i proboszczów, że przez zawiązanie małżeństwa nie zostaną zwolnieni ze służby wojskowej. Zaś prawo pruskie o małżeństwach z 1873 r. ustaliło 21 rok życia, jako dolną granicę wieku zawierania związku małżeńskiego przez mężczyzn, choć przewidywano zgodę na zawarcie związku małżeńskiego po ukończeniu 18 lat. Kobiety mogły zawierać związek małżeński od 16 roku życia⁶⁶.

URZĄD STANU CYWILNEGO

KSIĘGI URODZEŃ, MAŁŻEŃSTW I ZGONÓW URODZENIA W LATACH 1874–1919

Do obwodu gminy miejskiej Solca, poza Solcem należały następujące miejscowości: Przyłubie Polskie (Weichselhof), Olendry Zamkowe (Schlosshauland), Olendry Miejskie (Stadthauland), Siedmiogóry (Siebenbergen), Żużela (Susen), Makowiska (Steindorf), Wypaleniska (Feyerland), Rudy (Ruden), Kabat z miejscowością Jezierce i Trzcianka (Kabott mit Grünsee und Seebruch), Grodzyna (Grätz), Przyłubie Niemieckie (Weichselthal) i Friedrich Wilhelms Mühle⁶⁷.

Miejscowości należące do gminy Solec nie były tożsame z miejscowościami, zapisanymi w parafialnych księgach metrykalnych.

Miejscowości w księdze urodzeń USC 1875 r. Źródło: APB, AMSK, akta USC.

⁶⁶ M. Żyromski, op. cit. s. 183.

⁶⁷ Miejscowości należące do obwodu gminy miejskiej Solca nie były tożsame z miejscowościami należącymi do parafii, zarówno katolickiej, jak i ewangelickiej. Poza tym w księgach parafialnych, zarówno katolickich, jak i ewangelickich do akt metrykalnych wpisywane były również osoby nienależące do parafii.

Tabela 6. Rejestr urodzeń na podstawie akt Urzędu Stanu Cywilnego w latach 1874–1919

Lp.	Lata	Liczba	Płeć		Solec				Okolice				Wyznanie ogółem					
			M	Ż	Liczba	Wyznanie				Liczba	Wyznanie				Kat.	Ew.	Miesz.	Moj.
						Kat.	Ew.	Miesz.	Moj.		Kat.	Ew.	Miesz.	Moj.				
1.	*1874–1880	1521	796	725	562	132	374	32	24	959	48	891	20	—	180	1265	52	24
2.	1881–1890	2348	1173	1175	920	183	647	52	38	1428	56	1358	14	—	239	2005	66	38
3.	1891–1900	2753	1397	1356	1492	218	1172	63	39	1261	53	1197	10	1	271	2369	73	40
4.	1901–1910	2479	1290	1189	2013	207	1749	42	15	466	19	447	—	—	226	2196	42	15
5.	1911–1919	1294	630	664	1056	76	962	12	6	238	14	222	2	—	90	1184	14	6
x	Razem 1874–1919	10395	5286	5109	6043	816	4904	201	122	4352	190	4115	46	1	1006	9019	247	123
		x	50,85%	49,15%	58,13%	13,50%	81,15%	3,33%	2,02%	41,87%	4,37%	94,55%	1,06%	0,02%	9,68%	86,76%	2,38%	1,18%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APB, AMSK, Księgi USC, sygn. 1, 2, 3, 25, 26, 27, 36, 39, 45, 48, 57, 63, 67, 78, 81, 84, 87, 90, 93, 96, 99, 102, 105, 108, 111, 114, 117, 260, 263, 266, 272, 275, 284, 287, 296, 299, 302, 311, 317, 323, 332, 335. UMiG Solec Kujawski, Księgi USC, lata 1914–1919. M – mężczyźni, K – kobiety; Akt urodzeń w Urzędzie Stanu Cywilnego nie sporządzano dla dzieci martwo urodzonych. * Do rejestru urodzeń w 1874 r. przyjęto wpisy dzieci urodzonych od 1 października tegoż roku, dzieci urodzone do 30 września ujęte zostały w księgach parafialnych.

Pierwszy akt urodzenia w Urzędzie Stanu Cywilnego Solca sporządzony został w dniu 6 października 1874 r.⁶⁸. Od października 1874 roku do końca roku 1919 (45 lat i 3 miesiące), tj. do powrotu Solca do Polski, w mieście i wioskach należących do gminy Solec urodziło się 10395 dzieci, w tym 5286 (50,85%) płci męskiej i 5109 (49,15%) płci żeńskiej. W Solcu urodziło się 6043 (58,13%), okolicach 4352 (41,87%) – (tab. 6). Średnia roczna urodzeń dla Solca i okolic wynosiła 229,72, w tym dla Solca 133,55, dla okolic 96,17. Nastąpił kolejny, prawie dwukrotny (1,77) wzrost urodzeń w stosunku do lat 1834–1874, w których to urodziło się średnio 129,77 dzieci. W Solcu wzrost urodzeń był ponad 4-krotny (4,15), natomiast w okolicznych wioskach pozostał prawie na tym samym poziomie (spadek o 0,43 osoby w ciągu roku). W l. 1874–1919 wyraźnie zmieniła się struktura demograficzna pod względem liczby urodzeń na wsi i w mieście, na korzyść miasta. W latach 1834–1874 dzieci urodzone w mieście stanowiły 24,79%, zaś w l. 1874–1919: 58,13%. Do tak wysokiego wzrostu urodzeń w Solcu w dużym stopniu przyczynił się dalszy rozwój gospodarczy miasta⁶⁹. Do zmiany struktury ludnościowej między miastem a wsią, poza rozwojem przemysłu przyczyniło się także przyłączenie do Solca w 1897 r. gminy wiejskiej Olendry Zamkowe, do której już w roku 1892 włączone zostały Olendry Miejskie. Dzięki przyłączeniu Olendrów Zamkowych miastu przybyło, jak pisze Ph. Rudolf „1731 dusz” i Solec liczył wówczas 4210 mieszkańców⁷⁰. Na podstawie akt urodzeń USC, w latach 1874–1919 zanotowano w Solcu i miejscowościach należących do gminy Solec 1006 (9,68%) urodzeń w rodzinach katolickich (w l. 1834–1874 było 705 urodzeń, tj. 13,33%), w rodzinach ewangelickich 9019 urodzeń (86,76%), w poprzednim okresie 4339 (82,06%); w małżeństwach mieszanych w l. 1874–1919: 247 (2,38%), poprzednio 191 (3,61%) oraz 123 (1,18%) urodzenia wyznania mojżeszowego, poprzednio 53 (1%) – (tab. 4, 6). W samym mieście również zwiększył się odsetek urodzeń dzieci ewangelickich, a zmniejszył się katolickich (jednym z czynników zwiększenia w mieście urodzeń ewangelików było wspomniane wyżej włączenie do Solca Olendrów Zamkowych, w których mieszkała w większości ludność tegoż wyznania). W latach 1874–1919

⁶⁸ Księgi metrykalne mieszkańców wyznania ewangelickiego dostępne są do 30 września 1874 r., natomiast księgi metrykalne mieszkańców wyznania katolickiego prowadzone były w trybie ciągłym, niezależnie od ksiąg Urzędu Stanu Cywilnego. W księgach urodzeń USC nie były wpisywane urodzenia dzieci martwych.

⁶⁹ W. Wrzesiński, op. cit., s. 33, 34; W latach 1881–1887 została założona fabryka papy Grzegorza Friedricha i spółki oraz fabryka papy Gustawa Brüchninga z Wrocławia, tartak parowy Cassiera z Bydgoszczy i firma handlowa (handel drewnem) Juliusza Wegenera. W l. 1891–1893 powstały kolejne tartaki: tartak parowy Stantchagena z Bydgoszczy i tartak Waldemara Kittela. Po roku 1900 powstało jeszcze kilka drobnych zakładów przemysłowych, m. in. fabryka obręczy czy fabryka cementu.

⁷⁰ Ph. Rudolf, op. cit., s. 124; według B. Janiszewskiej-Mincer Solec liczył wówczas 4173 mieszkańców, B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... 1806–1920*, s. 120.

w Solcu urodziło się 13,50% dzieci w rodzinach katolickich (w poprzednim okresie 33,03%), zaś w rodzinach ewangelickich 81,15% (w poprzednim okresie 55,30%). Zmniejszył się jednocześnie odsetek urodzeń w rodzinach mieszanych i wynosił 3,33%, poprzednio 7,93% (tab. 5, 6). Nastąpiło więc nie tylko zwiększenie urodzeń dzieci wyznania ewangelickiego, ale zmniejszenie odsetka urodzeń dzieci w małżeństwach mieszanych. Przyczyn tego zjawiska można częściowo szukać w ochłodzeniu stosunków pomiędzy ewangelikami (Niemcami) a katolikami (Polakami) ze względu na sprawy narodowościowe. Po Wiośnie Ludów na terenie zaboru pruskiego przejawiał się silny kierunek zmierzający do germanizacji ludności polskiej⁷¹. Najbardziej napięte stosunki pomiędzy Polakami a Niemcami nastąpiły po wybuchu I wojny światowej. Nasilała się propaganda nacjonalistyczna ze strony Niemiec, m. in. na ulicy zakazano używania języka polskiego. Solec i Bydgoszcz należały do najsilniej zgermanizowanych miast prowincji poznańskiej⁷². Natomiast trzecia społeczność wyznaniowa – społeczność żydowska mieszkająca na terenie Solca i okolic stanowiła niewielki odsetek. W rodzinach żydowskich w ciągu tego okresu urodziło się 123 dzieci (średnio 2,72 w ciągu roku), co stanowiło 1,18% ogółu urodzeń. W mieście urodziło się 122 dzieci i jedno dziecko w miejscowości wiejskiej: w Olendrach Zamkowych (w 1892 r.). W latach: 1874, 1906 oraz 1915–1919 nie urodziło się ani jedno dziecko wyznania mojżeszowego. W aktach urodzeń od 1874 r. do 1919 r. występowało 27 nazwisk, mieszkańców Solca (nazwisko ojca) pochodzenia żydowskiego. Były to: Fredlander (12), Simon (Simons) (4), Smolinski (1), Meýerschn (11), Blumenthal (13), Pelz (2), Lewy (Levý, Lewi) (5), Leýbsohn (Leibsohn) (6), Neumann (5), Gabriel (14), Cohn (10) Cohnke (3), Nast (3), Jurke (2), Rabinowicz (1), Klein (6), Hirsch (4), Kranz (1), Hopp (3), Kiewe (3), Jtzig (1), Wittkower (1), Aleksander (5), Wolff (1), Imber (3), Wilk (1), Lewiński (1)⁷³.

⁷¹ B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... 1806–1920*, s. 47–49, 84, 85, 120, 121. B. Janiszewska-Mincer pisze o systematycznym pogłębianiu się negatywnego stosunku władz soleckich i bydgoskich do Polaków. *Władze Solca tak gorliwie wypełniały nakazy z Berlina, że za lojalność wobec Bismarcka otrzymały pismo z podziękowaniami*. Wg B. Janiszewskiej-Mincer potwierdzeniem tego może być sprawozdanie władz Solca z 1 października 1901 r. do regencji bydgoskiej dotyczące wykazu członków magistratu i radnych, gdzie wśród czterech członków magistratu i dziewięciu radnych nie było, nie tylko ani jednego Polaka, ale także ani jednego katolika, chociaż wśród Niemców również byli katolicy.

⁷² Ibidem, s. 110.

⁷³ Nazwiska zostały spisane w kolejności pojawiania się w źródłach. Cyfry oznaczają częstotliwość występowania. Nazwiska ujęte w nawiasach oznaczają to samo nazwisko o innej pisowni.

URODZENIA W LATACH 1920–1939

Tabela 7. Rejestr urodzeń na podstawie akt Urzędu Stanu Cywilnego w latach 1920–1939

Lp.	Lata	Liczba	Płeć		Solec					Okolice					Wyznanie ogółem			
			M	Ż	Liczba	Wyznanie				Liczba	Wyznanie				Kat.	Ew.	Miesz.	Moj.
						Kat.	Ew.	Miesz.	Moj.		Kat.	Ew.	Miesz.	Moj.				
1.	1920–1930	2039	1019	1020	1581	1204	365	9+2bw.**	1	458	242	214	2	—	1446	579	11+2bw.**	1
2.	1931–1939*	1432	726	706	1026	871	141	13+1bw.**	—	406	223	178	3+2bw.	—	1094	319	16+3bw.**	—
x	x	3471	1745	1726	2607	2075	506	22+3bw.**	1	864	465	392	5+2bw.	—	2540	898	27+5bw.**	1
		x	50,27%	49,73%	75,11%	79,59%	19,41%	0,84+0,12%	0,04%	24,89%	53,82%	45,37%	0,58+0,23%	—	73,18%	25,87%	0,78+0,14%	0,03%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: UMiG Solec Kujawski, Księgi USC, lata 1920–1939. Księgi USC Nowa wieś Wielka, lata 1936–1939. * W latach 1936–1939 (rubr. 2) w zestawieniu ujęto wpisy urodzeń z akt USC Solca Kujawskiego dotyczące miasta oraz wpisy z akt USC Nowej Wsi Wielkiej dotyczące miejscowości wiejskich, nie ujętych w tych latach w aktach USC Solca Kujawskiego. **bw. – „bez wyznania” – 5 wpisów: w roku 1929, 1930, 1933 i w 1938 r. dwie osoby. W akcie urodzenia w 1938 r., przy wpisie wyznania w jednym przypadku zapisano: „ojciec – badacz pisma świętego, matka – nie stwierdzonego”.

19 stycznia 1920 r. miasto zostało przejęte przez rząd polski. Po 148 latach niewoli, wliczając lata 1807–1815, kiedy Solec tylko formalnie znajdował się pod administracją polską (od lipca 1807 do 1813 Solec znalazł się w Księstwie Warszawskim i w latach 1813–1815 był zajęty przez wojska rosyjskie)⁷⁴ miasto liczyło zaledwie 5% ludności polskiej (dane z 1918 r.)⁷⁵. Mimo przejęcia miasta przez państwo polskie jeszcze przez jakiś czas niemieccy urzędnicy pozostawali na swoich stanowiskach. Pierwszym polskim burmistrzem komisarycznym, wprowadzonym na urząd 28 stycznia 1920 r. został ks. Jan Klein⁷⁶, a od 20 marca 1921 r. urząd burmistrza (również komisaryczny) pełnił Teofil Pelpliński⁷⁷, który na stanowisko burmistrza zatwierdzony został rozporządzeniem Wojewody Poznańskiego z dnia 10 kwietnia 1922 r.⁷⁸ Pierwsza polska Rada Miejska, wśród której była tylko jedna osoba narodowości niemieckiej – Robert Schiller⁷⁹, ukonstytuowała się i została zaprzysiężona na pierwszym posiedzeniu 15 października 1921 r., podczas którego wybrano również 5 członków Magistratu. Po objęciu władzy przez polskich urzędników, urzędnicy narodowości niemieckiej oraz pozostali Niemcy stopniowo emigrowali do Niemiec. Duże zasługi na polu repolonizacji miasta położył burmistrz T. Pepliński. Jednym z jego działań w tym zakresie było kierowanie do firm działających na terenie Solca tylko pracowników narodowości polskiej – brak pracy zmuszał Niemców do emigracji. W 1928 r. Solec liczył już 80% ludności polskiej⁸⁰. Ważną rolę w kształtowaniu polskości w soleckim społeczeństwie odegrał również ks. Jan Mąkowski, który w 1921 r. przyjechał do Solca z Westfalii wraz z częścią swoich parafian i objął probostwo w parafii pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Założył wiele kościelnych, patriotycznych stowarzyszeń, które przyczyniały się do pogłębiania ducha polskości wśród solecczan wystawionych przez wiele lat na wielkie niebezpieczeństwo

⁷⁴ B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje (...) 1806–1820*, s. 5.

⁷⁵ Bandurski, Kościński, *Historia Solca Kujawskiego w zarysie. Ku uczczeniu 600-letniego obchodu nadania miejscowości praw miasta*, [w:] *Historia Solca Kujawskiego*, „Zeszyty historyczne TMSK”, nr 4, Solec Kujawski 2001, s. 46.

⁷⁶ Patrz: nota biograficzna, J. Bretes, *Samorząd miejski w Solcu Kujawskim w okresie międzywojennym*, „Rocznik Soleccki”, IV, Solec Kujawski 2013, s. 40.

⁷⁷ Ibidem, s. 40, 41.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ APB, AMSK, sygn. 1653; Robert Schiller od 1893 r. prowadził w Solcu firmę budowlaną, którą przejął po ojcu. Był budowniczym wielu gmachów użyteczności publicznej w mieście, m. in. kościoła św. Stanisława. Angażował się również w życie społeczne miasta, m. in. był czterokrotnie radnym, aktywnym członkiem soleckiego Bractwa Kurkowego, także po jego polonizacji, itp. Do końca życia mieszkał w Solcu. Zmarł 1.02. 1958 r., pochowany został na cmentarzu przy ul. Piotra Skargi. <http://www.muzeum.soleckujawski.pl/wybitni-solecczanie/robert-schiller/>, [dostęp 18.05.2018].

⁸⁰ Ibidem, sygn. 1154, Pismo z dnia 27.08.1928 r. w sprawie typowania burmistrza T. Peplińskiego do odznaczenia Orderem Odrodzenia Polski.

germanizacji⁸¹. Niemale zasługi w budowaniu polskiej administracji w soleckim urzędzie miał także ówczesny sekretarz miejski Leon Hanelt⁸².

W okresie dwudziestolecia międzywojennego (do 1 września 1939 r.: 19 lat i 8 miesięcy) w Solcu i miejscowościach wiejskich należących do gminy Solec urodziło się 3471 dzieci, 1745 (50,27%) płci męskiej i 1726 (49,73%) płci żeńskiej, w tym w mieście 2607 (75,11%), na wsiach 864 (24,89%) – (tab. 7). Średnia roczna urodzeń wynosiła 176,46, w mieście 132,54 a na wsiach 43,92. Nastąpił spadek urodzeń w stosunku do lat 1874–1919, kiedy średnia dla miasta i okolic wynosiła 229,72. Spadek ten dotyczył głównie miejscowości wiejskich i był ponad dwukrotny (2,19). W mieście, roczny spadek urodzeń wynosił zaledwie 1 osobę (1,1). W latach międzywojennych zmieniła się także struktura wyznaniowa zarówno w mieście, jak i w okolicznych wsiach. Nastąpił wyraźny wzrost urodzeń dzieci wyznania katolickiego. W stosunku do poprzedniego okresu, w mieście odsetek ten zwiększył się o 66,09% (79,59 : 13,50). Było to wynikiem wspomnianej wcześniej emigracji Niemców do swojej ojczyzny i osiedlaniu się w mieście Polaków. Po powrocie Solca do Polski, i wyjazdu dużej liczby Niemców, początkowo liczba mieszkańców spadła i wynosiła: w 1920 r. – 3960, w 1921 r. – 3200, (w 1910 r. Solec liczył 4514 mieszkańców, w tym 4281 (94,84%) Niemców i 233 (5,16%) Polaków)⁸³. Od 1922 r. liczba mieszkańców systematycznie wzrastała (napływ ludności narodowości polskiej z Westfalii, Ameryki, a także z innych dzielnic Polski⁸⁴), a największą liczbę (5093) osiągnęła w roku 1932⁸⁵. W następnych latach ludność Solca zmniejszyła się z powodu kolejnej emigracji solecczan (zarówno narodowości polskiej, jak i niemieckiej), tym razem w poszukiwaniu pracy na wskutek wzrastającego bezrobocia⁸⁶. Między innymi, w 1934 r. na początku roku kalendarzowego miasto liczyło 4951 mieszkańców,

⁸¹ Jan Mąkowski (21.04.1878 – 22.04.1940) – proboszcz solecki w latach 1921–1933, działacz społeczny. Urodził się w Witten (Niemcy, Nadrenia Północna-Westfalia). Święcenia kapłańskie przyjął 3 kwietnia 1903 r. w Paderborn. Był wikariuszem w Egel, Wolmirsleben i Gelsenkirchen, w latach 1916–1921 – proboszczem w Wanne. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości przyjechał do kraju. Trafił do Solca, sprowadzając z sobą część swoich parafian, zwanych tu „Westfalakami”. Zakładał i wspierał działalność stowarzyszeń przykościelnych. Był inicjatorem powstania w Solcu pierwszego boiska piłkarskiego przy ul. Piastów. W 1924 r. wystąpił z inicjatywą rozbudowy soleckiego kościoła farnego, która nastąpiła w latach 1930–1931. Od 1933 r. był proboszczem w Gniewkowie, w parafii pw. św. Mikołaja Biskupa i św. Konstancji. Podczas wojny został aresztowany przez Niemców i więziony w Inowrocławiu oraz w Górnej Grupie, a następnie w obozach koncentracyjnych w Buchenwaldzie i w Sachsenhausen, gdzie został zamordowany przez strażnika obozowego. Po wojnie jego prochy wmurowano we frontową ścianę gniewkowskiego kościoła. W Solcu Kujawskim upamiętniony jest tablicą na ścianie kościoła pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika. <http://www.muzeum.soleckujawski.pl/wybitni-solecczanie/3028-2/>, [dostęp 18.05.2018].

⁸² *Solec za naszych czasów*, „Dziennik Bydgoski” [dalej cyt. Dz. B.], 28.06.1925, s. 20.

⁸³ APB, AMSK, sygn. 1653; Ph. Rudolf, op. cit. s. 141.

⁸⁴ Ibidem, sygn. 1182.

⁸⁵ Ibidem, sygn. 1653.

⁸⁶ Ibidem, sygn. 1182, 1184.

w tym 4395 Polaków, 549 Niemców i 7 innych narodowości, zaś na końcu tegoż roku – 4922, w tym 4381 Polaków, 529 Niemców i 12 innych narodowości⁸⁷. Od 1932 roku zmniejszała się również liczba urodzeń. Od 1920 do 1931 roku średnia urodzeń wynosiła 145,6 (w roku 1931 – 166), a już w roku 1932 – 126, w 1933 – 110, w 1934 – 105, w 1935 – 111, w 1936 – 102, w 1937 – 107, w 1938 – 119. W roku 1938 r. na 119 urodzeń 97 dzieci (81,51%) urodziło się w rodzinach katolickich, 19 (15,97%) w rodzinach ewangelickich i 3 (2,52%) w rodzinach mieszanych⁸⁸. Na dzień 29 grudnia 1938 r. miasto liczyło 4806 mieszkańców, w tym 4357 Polaków, co stanowiło 90,66%, 447 (9,30%) Niemców i 2 (0,04%) Żydów⁸⁹ (wśród społeczności żydowskiej ostatnie dziecko urodziło się w 1927 r.)⁹⁰. Zmieniła się również struktura wyznaniowa w miejscowościach wiejskich. Na wsiach, w latach 1874–1919 na 4352 urodzonych dzieci, zaledwie 4,37% było wyznania katolickiego (tab. 6), a w l. 1920–1939 na 864 urodzenia – 53,82% (tab. 7), – wzrost o 49,45%. W 1938 r. urodziło się 53 dzieci, w tym w rodzinach katolickich 27 (50,94%), w rodzinach ewangelickich 24 (45,28%) i 2 dzieci w rodzinach mieszanych (3,78%)⁹¹. Powyższe dane wskazują, że po odzyskaniu niepodległości Solec na nowo stał się miastem z przewagą ludności polskiej wyznania katolickiego, natomiast ludność okolic Solca była jeszcze w połowie wyznania ewangelickiego. W okresie międzywojennym w aktach urodzeń w rubryce „wyznanie” pojawił się wpis „bez wyznania”⁹².

KSIĘGI PARAFIALNE – ZGONY

KATOLICKIE KSIĘGI ZGONÓW W LATACH 1834–1874

W l. 1834–1874 w katolickich księgach zgonów dokonane zostały wpisy zmarłych z następujących miejscowości: Solec, Olendry Miejskie, Olendry Zamkowe, Przyłubie Polskie, Przyłubie Niemieckie, Otorowo, Żółwin, Chrośna, Rudy, Płatnowo, Makowiska, Jonia, Krempa, Trzcianka, Łązyn, Sadokierz, Wypaleniska⁹³, Kąty, Katarzynka (Katrynka), Zużela, Zgorzały i Emilianowo⁹⁴.

⁸⁷ Ibidem, sygn. 1653.

⁸⁸ UMiG Solec Kujawski, akta USC Solca Kujawskiego, lata 1931–1938.

⁸⁹ APB, AMSK, sygn. 1181.

⁹⁰ UMiG, Księgi USC Solec Kujawski.

⁹¹ UMiG Solec Kujawski, USC Nowa Wieś Wielka; W gminach wiejskich odsetek urodzeń dzieci w rodzinach ewangelickich był nadal wyższy niż w mieście.

⁹² UMiG, Księgi USC Solec Kujawski, Księgi USC Nowa Wieś Wielka.

⁹³ Wieś Wypaleniska powstała w 1821 r., B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... 1806–1920*, s. 22.

⁹⁴ Wieś Emilianowo powstała w XIX w. Wg Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego z 1881 r. wieś ta nazwana jest nową osadą. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. II, Warszawa 1881, s. 353. W miejscowości Emilianowo pierwszy zgon zanotowano w 1864 r.

Tabela 8. Rejestr zgonów na podstawie ksiąg katolickich wg miejscowości w latach 1834–1874

Lp.	Lata	Liczba zgonów		Solec		Okolice		Okolice Solca												
		Ogółem	W tym ur. martwe	Ogółem	W tym ur. martwe	Ogółem	W tym ur. martwe	Olendry Miejskie (Stadthauland)	Olendry Zamkowe (Schlosshauland)	Przyłubie Polskie (Polnisch Przył., Weichselhof)	Przyłubie Niem. (Deutsch Przył., Weichsethal)	Otorowo (Otterau)	Żółwin (Salvin)	Chrośna (Krossen)	Rudy (Ruden)	Plątnowo (Flötenau)	Makowiska (Steindorf)	Jonia	Krempa	Inne
1.	1834–1840	84	3	58	2	26	1	—	—	5	—	—	2	1	1	2	—	6	4	5
2.	1841–1850	175	3	108	—	67	3	7	3	14	—	—	5	5	—	2	4	21	3	3
3.	1851–1860	138	1	93	—	45	1	12	4	13	—	2	3	3	3	—	—	4	—	1
4.	1861–1870	169	7	90	2	79	5	44	1	15	3	—	2	3	—	1	—	—	—	10
5.	1871–1874*	73	2	38	1	35	1	13	5	3	1	5	2	1	—	—	—	—	—	5
x	x	639	16 2,50%	387	5 60,56%	252	11 39,44%	76	13	50	4	7	14	13	4	5	4	31	7	24

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AAG, AP, sygn. 19; Akta parafialne 1870–1874. *W 1874 r. przyjęto wpisy zgonów do 30 września, od 1 października przyjęto wpisy zgonów z akt USC Solca Kujawskiego.

Inne:

1834–1840 Trzcianka – 1, Sadokierz – 1, Łązyn – 1, Wypaleniska – 1, Kąty – 1.

1841–1850 Trzcianka – 1, Sadokierz – 1, Zgorzały – 1.

1851–1860 Katarzynka – 1.

1861–1870 Zuzela – 1, Emilianowo – 8, Katarzynka – 1.

1871–1874 Zuzela – 1, Emilianowo – 3, Zgorzały – 1.

Na 639 zgonów, 16 (2,50%) – (11 płci męskiej i 5 płci żeńskiej) zostało zapisanych jako dzieci martwo urodzone, w tym 5 z Solca – 4 z rodzin katolickich i 1 z rodziny wyznania mieszanego oraz 11 z okolic Solca: 10 z rodzin katolickich i 1 dziecko z rodziny wyznania mieszanego. Były to dzieci urodzone w Łązynie – 1, Emilianowie – 3, Przyłubiu Polskim – 6.

Tabela 9. Rejestr zgonów na podstawie ksiąg katolickich wg płci i wieku w latach 1834–1874

Lp.	Lata	Liczba zgonów			Płeć		Niemowlęta			Dzieci			Młodzież		Dorośli						Brak podanego wieku	
		Ogółem	W tym martwe	Zgony ur. żywych	M	Ż	Do 1m.	1m. – 1r.	%	1-7	7-14	%	14-18	%	18-40	40-60	60-70	70-80	pow. 80	%		
																				Dorośli		W tym pow. 80
1.	1834–1840	84	3	81	50	34	9	16	30,86	10	2	14,82	3	3,70	12	13	9	5	2	50,62	4,88	—
2.	1841–1850	175	3	172	88	87	13	28	23,84	31	11	24,42	7	4,07	28	26	9	10	9	47,67	10,98	—
3.	1851–1860	138	1	137	70	68	12	20	23,36	34	6	29,20	1	0,72	20	22	10	5	7	46,72	10,94	—
4.	1861–1870	169	7	162	80	89	26	29	33,95	32	8	24,69	4	2,47	23	19	10	9	2	38,89	3,17	—
5.	1871–1874*	73	2	71	38	35	9	12	29,58	11	2	18,31	3	4,23	12	17	1	2	1	46,48	3,03	1/1,40%
x	x	639	16 2,50%	623	326 51,02%	313 48,98%	69	105	27,93	118	29	23,60	18	2,89	95	97	39	31	21	45,42	7,42	1/0,16%

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AAG, AP, sygn. 19; Akta parafialne 1870–1874. *W 1874 r. przyjęto wpisy zgonów do 30 września, od 1 października przyjęto wpisy zgonów z akt USC Solca Kujawskiego. Do analizy statystycznej zgonów, za wyjątkiem płci przyjęto wyłącznie urodzenia żywe. M – płeć męska, K – płeć żeńska.

W latach 1834–1874 na 283 zgony osób dorosłych 21 osób (7,42%) dożyło 80. roku życia i powyżej, w tym 7 osób zmarło w wieku 90 lat i powyżej. Byli to: Marianna Hanelt, wdowa z Trzcianki (100 lat), zmarła w 1841 r., Anna Mliczkowska, wdowa z Solca (100 lat), zmarła w 1842 r., Paweł Bukowski, wdowiec z Solca (91 lat), zmarł w 1844 r., Katarzyna Korpolewska, wdowa z Solca (95 lat), zmarła w 1850 r., Marianna Gackowiak wdowa z Żółwina (100 lat), zmarła w 1853 r., Antoni Theeseifer z Olendrów Miejskich (92 lata), zmarł w 1857 r., Jan Czarnecki, wdowiec z Przyłubia Polskiego (90 lat), zmarł w 1859 r.

W l. 1834–1874 w księgach katolickich zapisanych zostało 639 zgonów (51,02% płci męskiej i 48,98% płci żeńskiej), w tym 16 dzieci martwo urodzonych. W mieście zanotowano 387 (60,56%) zgonów, w tym 5 martwo urodzonych i 252 (39,44%) w okolicznych miejscowościach, w tym 11 martwo urodzonych. W okolicznych miejscowościach najwięcej zgonów było w Olendrach Miejskich (76) i w Przyłubiu Polskim (50) – (tab. 8). Średnia liczba zgonów (łącznie z martwo urodzonymi) wynosiła 15,68. Najwięcej osób zmarło w roku 1847 – 32, w 1853 – 29, w 1852 – 27 i w 1843 – 25, najmniej w roku 1844 – 5, w 1858 – 7 oraz w 1840 i 1857 – po 8 zgonów. W badanym okresie wśród mieszkańców Solca i okolic zanotowano 11 zgonów na cholere⁹⁵. Były to pojedyncze przypadki, które nie miały większego wpływu na zaburzenie statystyki zgonów. Analiza zgonów pod względem wieku (do analizy zgonów pod względem wieku przyjęto tylko urodzenia żywe) wykazała wysoki procent zgonów dzieci i niemowląt. Niemowlęta i dzieci do 14 roku życia stanowiły 51,53% ogółu zgonów (27,93% niemowlęta do 1. roku, 23,60% dzieci od 1 roku do lat 14). Niższą umieralność zanotowano wśród młodzieży od 14 do 18 lat (2,89%). Wśród osób dorosłych od 18 r. życia zmarły 283 osoby, co stanowiło 45,42%, a 21 z nich (7,42%) dożyło powyżej 80. roku życia, w tym 7 osób zmarło w wieku 90 lat i powyżej (tab. 9).

Tabela 10. Średnia długość życia w latach 1851–1860 i 1861–1870. Dane z ksiąg katolickich⁹⁶

Lata	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	Ogółem 1851–1860
Średnia	36,59	34,82	17,09	29,66	25,61	28,72	42,19	31,92	29,62	13,73	26,83

Lata	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	Ogółem 1861–1870
Średnia	27,72	26,14	18,15	34,27	19,64	20,60	16,94	27,27	16,44	2,60	21,10

Źródło: opracowanie własne na podstawie AAG, sygn. 19, Akta parafialne, Księga zgonów 1870–1935.

W l. 1851–1860 średnia długość życia wśród katolików wynosiła 26,83 lata, a 1861–1870 – 21,10 lat (tab. 10)⁹⁷. W badanych latach średnia długość życia była bardzo zróżnicowana. W 1857 r. wynosiła 42,19 lat, w l. 1851 i 1852 ponad 30 lat.

⁹⁵ Podane zgony na cholere dotyczyły katolickich mieszkańców Solca. Natomiast zgony flisaków z Królestwa Kongresowego i Galicji wykazane zostały w odrębnym zestawieniu.

⁹⁶ Średnią wieku policzono w programie Excel. Do obliczenia średniej brano wyłącznie urodzenia żywe.

⁹⁷ W l. 1822–1831, średnia długość życia w Solcu i okolicznych miejscowościach, łącznie katolików i ewangelików wynosiła 34,27 lat, a umieralność niemowląt i dzieci do lat 14 – 39,13%. J. Bretes, op. cit. s. 29, 30, 31.

Duże wrażenie może wywrzeć rok 1870, w którym średnia długość życia wynosiła zaledwie 2,6 lat. W 1870 r. zmarło 15 osób. Ich wiek wynosił: 1/8 dnia, 19 l. i 3 m-ce, 4 m-ce i 18 dni, 8 m-cy, 6 lat, 1 m-c i 2 dni, 1 rok i 2 m-ce, 11 m-cy, 4 lata, 8 dni, 1 m-c, 3 lata i 3 m-ce, 1 dzień, 1 rok, 2 lata i 3 m-ce⁹⁸. Tak niska średnia wieku osób zmarłych była spowodowana wysokim procentem zgonów dzieci i niemowląt.

EWANGELICKIE KSIĘGI ZGONÓW W LATACH 1834–1874

Miejscowości, z których wpisane były zgony do ksiąg ewangelickich nie są tożsame z miejscowościami w księgach zgonów w parafii katolickiej. Między innymi w księgach katolickich nie zanotowano żadnego zgonu z Kabatu, Siedmiogór, Jałtaw czy Jezierc, natomiast w księgach ewangelickich z takich miejscowości, jak Chrośna, Płatnowo, Jonia, Krempa, Zgorzały czy Sadokierz.

W księgach ewangelickich w l. 1834–1874, łącznie z dziećmi martwo urodzonymi (173) zostały zapisane 3123 zgony, 556 (17,80%) z Solca, w tym 30 martwo urodzonych i 2567 (82,20%) z okolicznych miejscowości, w tym 143 martwo urodzonych (tab. 11). Największą liczbę zgonów w wiejskich miejscowościach zanotowano w Olendrach Zamkowych (557) i w Olendrach Miejskich (515). W ogólnej liczbie zmarłych 52,83% stanowili mężczyźni, natomiast 47,17% kobiety (tab. 12). Średnia zgonów w ciągu roku (łącznie z martwo urodzonymi) wynosiła 76,64. Najwięcej zgonów było w roku 1873: – 138, w tym 21 zmarłych na cholere (w badanym okresie wśród mieszkańców Solca i okolic na cholere zmarły 42 osoby)⁹⁹. W r. 1872 zmarło 130 osób, a w roku 1871 – 126, najmniej zaś w latach 1834–1840, w których rocznie zmarło od 34 do 67 osób¹⁰⁰. Analizując zgony pod względem wieku (do analizy przyjęto urodzenia żywe) w rodzinach ewangelickich, dostrzega się wyższy odsetek zgonów dzieci i niemowląt niż w rodzinach katolickich. Wynosił on 58,92% (w rodzinach katolickich – 51,53%). Niemowlęta do 1 roku życia stanowiły 34,07% (w rodzinach katolickich – 27,93%), dzieci od 1. r. życia do 14 lat – 24,85% (w rodzinach katolickich – 23,60%), młodzież od 14 do 18 lat 2,03% (w rodzinach katolickich 2,89%). Osoby dorosłe od 18 r. życia (1151) stanowiły 39,02% zgonów (w rodzinach katolickich – 45,42%), a osoby powyżej 80. roku życia 4,34% (w rodzinach katolickich – 7,42%) – (tab. 9, 12), w tym 6 osób w wieku 90 lat i powyżej. Trudno ocenić przyczynę większej umieralności dzieci i niemowląt w rodzinach ewangelickich niż w rodzinach katolickich. Można jedynie tłumaczyć tym, że większość ewangelików zamieszkiwała tereny wiejskie, gdzie były gorsze warunki bytowe i higieniczne.

⁹⁸ Parafialna księga zgonów 1870–1935.

⁹⁹ Analiza zmarłych na cholere zamieszczona w odrębnym rozdziale.

¹⁰⁰ APB, AMSK, EGW, Księgi zmarłych, sygn. 1, 2, 3.

Tabela 11. Rejestr zgonów na podstawie ksiąg ewangelickich wg miejscowości w latach 1834–1874

Lp.	Rok	Liczba zgonów		Solec		Okolice		Okolice Solca*												
		Ogółem	W tym ur. martwe	Ogółem	W tym ur. martwe	Ogółem	W tym ur. martwe	Olendry Miejskie (Stadthauland)	Olendry Zamkowe (Schlosshauland)	Przyłubie Polskie (Weichselhof)	Przyłubie Niem. (Weichselthal i Grodzyna (Graetz)	Kabat (Cabott)	Siedmiogóry (Siebenbergen)	Wypaleniska (Feyerland, Schultzer Feuerlaeder)	Jajtawy (Getau)	Rudy (Ruhden, Ruden)	Otorowo (Otterau)	Trzcianka (Seebruch)	Jezierce (Gruensee)	Inne
1.	1834–1840	337	23	37	5	300	18	62	82	24	38	26	10	23	17	9	4	1	3	1
2.	1841–1850	683	27	85	6	598	21	106	109	52	70	71	22	77	29	24	6	16	9	7
3.	1851–1860	712	47	99	2	613	45	128	133	34	52	64	13	87	22	39	4	10	10	17
4.	1861–1870	912	58	199	9	713	49	138	144	51	69	120	16	93	30	20	13	8	—	11
5.	1871–1874*	479	18	136	8	343	10	81	89	12	28	46	5	42	13	15	4	8	—	—
x	x	3123	173	556	30	2567	143	515	557	173	257	327	66	322	111	107	31	43	22	36
				17,80%		82,20%														

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APB, AMSK, EGW, sygn. 1, 2, 3.* W 1874 r. przyjęto wpisy zgonów do 30 września, a od 1 października wpisy z akt USC Solca Kujawskiego.

Inne:

1834–1840 Łasin (Łażyn) – 1

1841–1850 Żółwin (Salwin) – 1, Makowiska (Steindorf) – 2, Katarzynka (Catrichen) – 2, Koronowo – 1, Raffa – 1.

1851–1860 Łasin (Łażyn) – 1, Katarzynka – 4, Bydgoszcz – 4, Czersk – 1, Neusorge? – 2, Plawin – 1, nieczytelne – 4.

1861–1870 Katarzynka – 6, Bydgoszcz – 1, nieczytelne – 4.

Wśród 173. dzieci martwo urodzonych 102 było płci męskiej i 71 płci żeńskiej, 30 pochodziło z Solca a 143 z okolicznych wiosek. Okolice, w których urodziły się dzieci martwe to: Olendry Miejskie – (27), Olendry Zamkowe – (32), Przyłubie Polskie – (14), Przyłubie Niemieckie – (20), Kabat – (6), Siedmiogóry (Siebenbergen) – (8), Wypaleniska (Feyerland) – (15), Jajtawy (Getau) – (6), Rudy – (7), Otorowo – (1), Trzcianka (Seebruch) – (7).

Tabela 12. Rejestr zgonów na podstawie ksiąg ewangelickich wg płci i wieku w latach 1834–1874

Lp.	Zgony w latach	Liczba zgonów			Płeć		Niemowlęta			Dzieci			Młodzież		Dorośli							Brak podanego wieku
		Ogółem	W tym ur. martwe	Zgony ur. żywych	M	Ż	do 1 m.	1 m. – 1 r.	%	1–7	7–14	%	14–18	%	18–40	40–60	60–70	70–80	pow. 80	%		
																				Dorośli	W tym pow. 80	
1.	1834–1840	337	23	314	174	163	55	41	30,58	50	21	22,61	12	3,82	45	50	21	17	2	42,99	1,48	—
2.	1841–1850	683	27	656	365	318	110	102	32,32	140	26	25,31	18	2,74	98	81	33	36	12	39,63	4,62	—
3.	1851–1860	712	47	665	394	318	79	113	28,87	157	38	29,32	10	1,51	85	82	50	34	17	40,30	6,34	—
4.	1861–1870	912	58	854	463	449	145	180	38,06	166	29	22,83	14	1,64	96	114	55	41	13	37,35	4,08	1/ 0,12%
5.	1871–1874*	479	18	461	254	225	62	118	39,05	93	13	22,99	6	1,30	59	66	19	19	6	36,66	3,55	—
x	x	3123	173 5,54%	2950	1650 52,83%	1473 47,17%	451	554	34,07	606	127	24,85	60	2,03	383	393	178	147	50	39,02	4,34	0,03%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: APB, AMSK, EGW, sygn. 1, 2, 3; M – płeć męska, Ż – płeć żeńska.* W 1874 r. przyjęto wpisy zgonów do 30 września, a od 1 października wpisy z akt USC Solca Kujawskiego. (Księgi Ewangelickiej Gminy Wyznaniowej w AAB dostępne są do 30 września 1874 r.). Do analizy zgonów, za wyjątkiem płci przyjęto wyłącznie urodzenia żywe.

Na 1151 zgonów osób dorosłych wieku 80 lat i powyżej dożyło jedynie 4,39%, w tym 6 osób wieku 90 lat i powyżej. Byli to: Michał Beyer (90 lat) z Olendrów Zamkowych (1842 r.), Maria Schulz z d. Gerth (94 lata) z Olendrów Zamkowych (1842 r.), Maria Werner z d. Guantanz (93 lata) z Siedmiogóry (1843 r.), Martin Sidow (91 lat) z Rud (1845 r.), Maria Klamart z d. Schulz (98 lat) z Olendrów Miejskich (1848 r.) i Luiza Kommrau z d. Binder (98 lat, 7 miesięcy i 8 dni) z Przyłubia Polskiego (1862 r.).

Struktura demograficzna i wyznaniowa w Solcu i okolicach w latach 1834–1939...

M. Żyromski w opracowaniu „Dziewiętnastowieczna rodzina polska” podaje, że zjawisko śmiertelności niemowląt było bardzo wyraźnie skorelowane ze statusem społecznym rodziców¹⁰¹. Powstałe różnice mogły być również spowodowane niedokładnością prowadzenia ksiąg. Stefan Szulc w swojej publikacji: *Dokładność rejestracji urodzeń i zgonów* pisze, że jeszcze w XX w. umierały nie tylko dzieci, ale i dorośli bez aktu urodzenia, a częściej jeszcze i zgonu, (choć dodaje, że zachodnie województwa wykazywały poprawną rejestrację). Poza tym *rejestracja zgonów, zwłaszcza dziecięcych była prowadzona gorzej niż chrztów*. Poza zwykłymi zaniedbaniami problemem mogła być odpłatność za usługi religijne (...) *ludność grzebała nierzadko swoich zmarłych bez zezwolenia*¹⁰². Należy jednak nadmienić, iż w księgach zgonów soleckiej parafii katolickiej w wielu przypadkach, w uwagach, obok rubryki miejsca pochówku odnotowywany był napis *gratis*¹⁰³.

**Tabela 13. Średnia długość życia w latach 1851–1860 i 1861–1870.
Dane z ksiąg ewangelickich**

Lata	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	Ogółem 1851–1860
Średnia	26,03	16,54	15,39	30,82	24,45	27,99	25,46	27,07	21,09	10,49	22,44

Lata	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	Ogółem 1861–1870
Średnia	18,27	18,78	18,49	21,52	17,51	21,50	19,90	21,54	25,91	19,99	20,40

Źródło: opracowanie własne na podstawie APB, AMSK, Księgi Gminy Ewangelickiej, sygn. 1,2,3.

W l. 1851–1860 średnia długość życia zmarłych w parafii ewangelickiej wynosiła 22,44 lata, a w l. 1861–1870: 20,40 lat (tab. 13). Średnia długość życia osób zmarłych w parafii ewangelickiej była nieco niższa niż w tych samych latach w parafii katolickiej.

Według statystyk, w XIX w. średnia długość życia nie tylko w Polsce, ale i w Europie była równie niska. Na przykład w l. 1811–1869 w parafii Nasiechowice (woj. małopolskie) średnia długość życia wynosiła 24,83 lata¹⁰⁴, w Starogardzie Gdańskim pod koniec XIX w. 19 lat¹⁰⁵, w parafii Górzno na Mazowszu 30 lat¹⁰⁶,

¹⁰¹ M. Żyromski, op. cit. s. 176.

¹⁰² I. Gieysztorowa, *Badania demograficzne na podstawie metryk parafialnych*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Rok XIV, PWN, Warszawa 1966, s. 110.

¹⁰³ AAG, sygn. 16–19.

¹⁰⁴ http://www.jakubas.pl/genealogia/Dlugosc-zycia_XIX-w.htm, [dostęp 30.04.2018].

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ <https://genealodzy.pl/name-News-article-sid-120.phtm>, [dostęp 30.04.2018].

w Szczekocinach (woj. śląskie) w l. 1808–1914 w części miejskiej 25 lat, a wśród społeczności wiejskiej prawie tyle samo, bo 24,9¹⁰⁷. W XIX w. na naszym kontynencie niska przeciętna długość życia utrzymywała się przez dłuższy czas i była zróżnicowana w poszczególnych krajach. Na przykład w Holandii już w pierwszej połowie XVIII w. osiągnęła granicę ok. 31 lat. We Francji w czasach wielkiej rewolucji francuskiej wynosiła 25–29 lat. W państwach takich jak: Szwajcaria, Włochy, Grecja, Rosja, Niemcy, Austria (czyli także na ziemiach polskich), jak podaje Tadeusz Ładogórski, bariera średniej długości życia 30 lat została przekroczona dopiero w l. 1870–1887¹⁰⁸. Niska średnia długość życia spowodowana była dużą śmiertelnością dzieci i niemowląt. Np. w latach 1856–1865 w Poznaniu, 46,6% dzieci umierało przed ukończeniem piątego roku życia, w parafii św. Mikołaja w Łące (woj. śląskie) w l. 1664–1914 zgony do lat 15 stanowiły 56%, a w II połowie XIX w. i pierwszej dekadzie XX w. umierało co trzecie niemowlę (32,4%)¹⁰⁹. Powyższe wyniki wskazują na duże podobieństwo do wyników dotyczących Solca i okolic.

KSIĘGI ŻYDOWSKIEJ GMINY WYZNANIOWEJ

Tabela 14. Rejestr zgonów wyznania mojżeszowego w latach 1834–1856

Lp.	Lata	Liczba zgonów
1.	1834–1840	7
2.	1841–1850	18
3.	1851–1856	10
x	Razem	35

Źródło: opracowanie własne na podstawie APB, AMSK, Żydowska Gmina Wyznaniowa w Solcu, sygn. 1,2,3.

Zgony mieszkańców wyznania mojżeszowego w APB dostępne są tylko do roku 1856. Ogółem, w ciągu 23 lat zanotowano 35 zgonów, gdzie średnia roczna wynosiła 1,52. Z uwagi na nieczytelne pismo nie obliczono wieku i płci zmarłych. O niedbałym prowadzeniu ksiąg żydowskich wspomina Stefan Szulc w publikacji „Dokładność rejestracji urodzeń i zgonów”, gdzie pisze (...) *statystyka ludności żydowskiej nie przedstawia w ogóle żadnej wartości*¹¹⁰.

¹⁰⁷ L. Frączek, op. cit., s. 147, [dostęp 30.04.2018].

¹⁰⁸ M. Żyromski, op. cit., [dostęp 30.04.2018].

¹⁰⁹ E. M. Ryguła, op. cit., s. 187.

¹¹⁰ I. Gieysztorowa, op. cit., s. 110.

ZGONY NA CHOLERĘ¹¹¹

W Solcu i okolicach Solca zgony na cholere zarejestrowano w latach: 1849, 1852, 1853, 1854, 1855, 1866, 1867 i 1873. Ogółem zmarło 130 osób, w tym 53 osoby były mieszkańcami Solca i okolicznych miejscowości, natomiast 77 osób, to flisacy w wieku od 18 do 60 lat, pochodzący z Galicji i Królestwa Kongresowego, którzy na trasach spływów Wisłą pracowali w tym okresie w rejonie Solca i okolic. Wśród mieszkańców Solca i okolic najwięcej ofiar epidemia cholery pochłonęła w 1866 i 1873 r. W 1866 r. we wrześniu i październiku zmarło 11 osób, w tym 10 z Wypalenisk i 1 osoba z Przyłubia, wszyscy wyznania ewangelickiego.

Wśród ofiar (6 płci męskiej i 5 płci żeńskiej) było troje dzieci, jedno dwuletnie, jedno 5 – letnie i jedno 7-letnie oraz 7 osób pomiędzy 22 a 58 rokiem życia i jedna osoba powyżej 76 lat. Natomiast w 1873 r. od czerwca do grudnia zmarły 23 osoby (12 płci męskiej i 11 płci żeńskiej; 2 osoby wyznania katolickiego i 21 wyznania ewangelickiego). Z Solca pochodziło 18 osób, 3 osoby z Olendrów Miejskich, 1 osoba z Olendrów Zamkowych i 1 osoba z Wypalenisk. Wśród zmarłych było ośmioro dzieci w wieku do 7 lat, w tym jedno dziecko 4 – miesięczne. Zgony miejscowych mieszkańców najczęściej dotyczyły kilku osób w rodzinie. Na przykład w listopadzie 1849 r., w parafii katolickiej zmarło 5 osób z Solca z dwóch rodzin, wszystkie płci żeńskiej w wieku 3 l. 4 m-ce i 6 dni, 14 l. 9 m-cy i 1 dzień, 24 l. i 7 m-cy, 45 l. oraz 63 l. i 4 m-ce, zaś w lipcu 1867 r. zmarły trzy osoby pochodzące z jednej rodziny. Z zapisu wynika, że była to matka lat 32, jej 11-miesięczne dziecko i 60 – letnia babcia. Liczniejszą grupę ofiar cholery na terenie Solca i okolic stanowili flisacy (77), których najwięcej zmarło w czerwcu (40) i lipcu (21). Pierwsze, pojedyncze zgony flisaków (łącznie 6 osób) zanotowano w 1853, 1854 i 1855 roku, natomiast w 1873 zmarło 71 osób, które pochodziły w większości z Galicji, gdzie epidemia cholery szerzyła się tam między majem 1872 a styczniem 1874¹¹². Zmarli flisacy najczęściej pochodzili z okolic Niska, Wadowic, Leżajska, Łańcuta, Tarnobrzega, Jarosławia. W Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie zachował się paszport defluidacyjny¹¹³ wystawiony w Leżajsku

¹¹¹ Rejestr zgonów na cholere obejmuje wszystkich zmarłych, z wyszczególnieniem osób zamieszkałych w Solcu i okolicach, które zostały włączone do analizy statystycznej Solca i okolic oraz flisaków z Galicji i Królestwa Kongresowego nie włączonych do statystyki Solca i okolic.

¹¹² http://www.milno.pl/readarticle.php?article_id=297, [dostęp 2.05.2018].

¹¹³ Osoba, która chciała zostać flisakiem musiała uzyskać zgodę dzierżawcy dworu, że nie ma zaległości w pańszczyźnie, wójt zaś w imieniu poddanego wnosił prośbę o wydanie paszportu do Urzędu Gospodarczego. Flisak paszportu do ręki nie otrzymywał, paszporty wysyłało do Urzędu Defluidacyjnego. Flis w XIX wieku. <http://rzoow.pl/flis-w-xix-wieku>, [dostęp 4.05.2018]; Flisacy zwani również flisami lub orylami byli członkami grupy zawodowej, mieli własną organizację przypominającą rzemieślniczy cech miejski, posiadali swój odrębny folklor zawodowy (pieśni, opowieści orylskie, gwara). Ich patronką była św. Barbara. Jakub Bojko (1857–1943, publicysta, pisarz ludowy) w opublikowanym w 1907 r. reportażu z flisackiej pracy i podróży w 1877 r. od Ujścia do Gdańska przekazał treść słów wypowiedzianych przez płynącego tam flisaka: „Mój

25 lipca 1855 r. dla flisaka Jakóba¹¹⁴ Perlaka z Galicji zmarłego na cholere w Przyłubiu 29 października tegoż roku.

Tabela 15. Rejestr zmarłych na cholere. Dane z ksiąg kościoła katolickiego i ewangelickiego w latach 1849–1873¹¹⁵

Lp.	Rok	Liczba zgonów	Księgi katolickie	Księgi ewangelickie	Płeć		Miejsce zgonu		Miejsce zamieszkania	Wiek zgonu								
					M	Ż	Solec	Okolice		0-1	1-7	7-14	14-18	18-40	40-60	60-70	Pow. 70	brak
1.	1849	5	5	—	—	5	5	—	Solec (5)	—	1	—	1	1	1	1	—	—
2.	1852	3	1	2	1	2	1	2	Solec (1), Olendry Miejskie (2)	—	—	—	—	3	—	—	—	—
3.	1853	3	3	—	3	—	—	3	Galicja (3)	—	—	—	—	3	—	—	—	—
4.	1854	1	1	—	1	—	—	1	Galicja (1)	—	—	—	—	1	—	—	—	—
5.	1855	4	2	2	3	1	1	3	Galicja (2), Olendry Miejskie (2)	—	—	—	—	3	1	—	—	—
6.	1866	11	—	11	6	5	—	11	Wypaleniska (10), Przyłubie (1)	—	2	1	—	3	4	—	1	—
7.	1867	9	3	6	2	7	8	1	Solec (8), Jąttawy (1)	1	2	—	—	2	2	2	—	—
8.	1873	94	61	33	83	11	67	27	Solec (18), Ol. Miejskie (3), Olendry Zamkowe (1), Wypaleniska (1), Galicja (63) Królestwo Polskie (8)	1	7	—	6	59	18	2	—	1
x	x	130	76	54	99	31	82	48	x	2	12	1	7	75	26	5	1	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie: AAG, sygn. 19, Księgi parafialne 1870–1935. APB, Księgi Gminy Ewangelickiej 1834–1874, sygn. 1, 2, 3. Do zestawienia zmarłych na cholere wpisani są zmarli, zarówno z Solca i okolic, jak również flisacy pochodzący z Królestwa Kongresowego i Galicji. Wśród 130 osób zmarłych na cholere 53 osoby były mieszkańcami Solca i okolic, natomiast 77 osób, to flisacy pochodzący w większości z Galicji, w wieku od 18 do 60 lat. Zgony miały miejsce od maja do grudnia: w maju zmarło 10 osób, w czerwcu – 55, w lipcu – 28, w sierpniu – 15, we wrześniu – 8, w październiku – 7, w listopadzie – 6 i w grudniu 1 osoba.

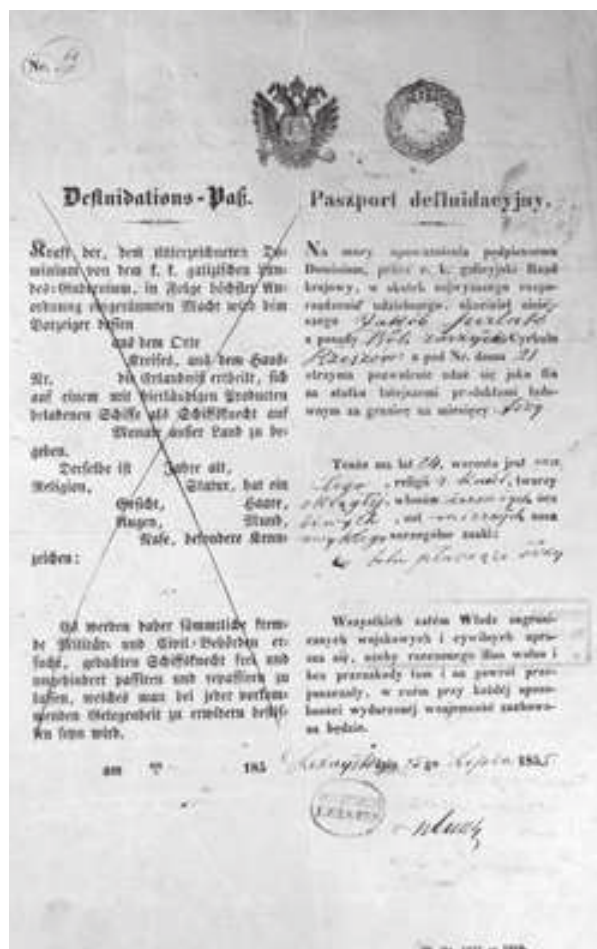
Boże – rzecze stary Korson Franciszek z Siedliszowic, chłopina prosty, analfabeta – jaka ta Polska jest ogromna? Jedziesz za Kraków, pedają, że tu Polska, jedziesz dalej na Wołonie do Telatyna, pedają, że to Polska, jedziesz za Bug, także Polska. Tyleśwa do Warszawy płynęli, też Polska, tu już dale płyniemy „pod trzecim królem”, pedają, że jeszcze nie koniec. Ej, co też te psiekrwie panowie porobili, że za durniczkę ten kraj zaprzędali, teraz oni skapsonieli i dziadują nie lada i my, jak dziady musimy się tułać za chlebaskiem, i niby my w Polsce, a trza paśportów i diabli wiedzą czego, a prócz tego w Polsce człek się po naszymu dopytać nie może, bo się z tobą nikt po ludzku nie rozmówi (...) A gdyby tu były polskie rządu toćby musiało być duśnie wszystko unacy”. <http://flis.info/wp-content/uploads/2017/04/fliz2017srodek.pdf>, [dostęp 4.05.2018].

¹¹⁴ Jakób – wg dawnej pisowni.

¹¹⁵ W Solcu, pierwsze zgony na cholere, w metrykalnych księgach zgonów zanotowano dopiero od roku 1849 (AAG, sygn. 19). Wcześniej, w 1831 r. epidemia cholery panowała w Bydgoszczy, gdzie zmarło 100 osób, natomiast w Solcu, w tym roku nie zmarła ani jedna osoba (AAG, sygn. 10). W dużym stopniu do odparcia w mieście zagrożenia epidemią cholery przyczynił się ostatni polski burmistrz Marcin Kosmański. Powołał w tym celu Komisję Sanitarną, organizował profilaktykę, przeprowadzał liczne dezynfekcje, wydawał liczne ostrzeżenia. B. Janiszewska-Mincer, *Solec Kujawski. Dzieje... 1806–1920*, Toruń 2014, s. 22–27.

ANNUS DOMINI 1855/56					ANNUS DOMINI 1857/58				
No.	Nomen et Cognomen	Sexus	Aetate		Religio	Professio	Status	Mors	Causa
			Ann.	Mo.					
1	Jakob Perlak	M.	24	10	Katol.	Fლის			

Źródło: AAG, sygn. 19. Wpis zgonu Jakóba Perlaka (fot. Ł. Krucki).

Źródło: AAG, sygn. 19. Paszport defluidacyjny Jakóba Perlaka (fot. Ł. Krucki).

Tekst paszportu: *(Na mocy upoważnienia podpisanemu Dominium przez c.k. galicyjski Rząd Krajowy, wskutek najwyższego rozporządzenia, ukaciciel niniejszego Jakób Perlak z posady Woli Zarzycki Cyrkułu Rzeszów z pod Nr. domu 21otrzyma pozwolenie udać się jako flis na statku tutejszymi produktami ładownym za granicę na miesięcy trzy. Tenże ma lat 24, wzrostu jest małego, religii z katol, twarzy okrągłej, włosów ciemnych, ócz siwych, ust miernych, nosa zwykłego, szczególne znaki: z bólu płaczące oczy. Wszystkich zatem Władz zagranicznych wojskowych i cywilnych uprasza się, ażeby rzeczzonego flisa wolno i bez przeszkody tam i na powrót przepuszczają, w czym przy każdej sposobności wydarzonej wzajemność zachowana będzie. Leżajsk, dnia 25 go Lipca 1855. Pieczętka: DOMINIUM LEŻAJSK i podpis nieczytelny).*

PRZYCZYNY ZGONÓW

W księgach zgonów, oprócz danych osobowych, dokładnego wieku zmarłego (w latach, miesiącach i dniach), miejsca i czasu pochówku, informacji czy zmarły przyjął ostatni sakrament, danych owdowiałego współmałżonka, niekiedy osieroconych dzieci, informacji jaki majątek osoba zmarła po sobie pozostawiła podawano przyczynę śmierci. Najczęściej odnotowywaną przyczyną zgonu w soleckich księgach była: *choroba niedeterminowana, febra, puchlina, kurcze, kurcz żołądka, słabość popołogowa, przy połogu, paraliż, febra nerwowa, konwulsja, kaszel, na ból zębów, różnego rodzaju wrzody i opuchnięcia, kołtun, krosty (chrosty), pytocie*¹¹⁶, *oberwanie, na piersi, na obrzęk, gorączka*, różnego rodzaju choroby zakaźne, jak *ospa, szkarlatyna, tyfus, suchoty (gruźlica), cholera*. Przy zgonie osób starszych najczęściej podawaną przyczyną śmierci była *starość*. Przy zgonach dzieci żyjących kilka godzin lub kilka dni zapisywano: *słabowite*. Przy nierozpoznanej przyczynie zgonu: *nie wiadomo, nieokreślona, nie da się ustalić*. Przyczyna zgonu zmarłego, najczęściej podawana była przez członka rodziny lub wpisana przez księdza na podstawie podawanych objawów choroby, nie była więc wiedzą medyczną, choć część chorób mogła być prawidłowo rozpoznana.

URZĄD STANU CYWILNEGO

ZGONY W LATACH 1874–1919

Od października roku 1874 do roku 1919 (45 lat i 3 miesiące) w Solcu i wioskach należących do gminy Solec zmarło 5747 mieszkańców, w tym 3352 (58,33%) w mieście i 2395 (41,67%) w miejscowościach wiejskich (tab. 16). Odsetek zgonów i odsetek urodzeń w tym samym okresie, zarówno w mieście i okolicach był bardzo podobny: miasto – 58,33% zgonów i 58,13% urodzeń, na wsiach 41,67% zgonów i 41,87 urodzeń (tab. 6 i 16). Od 1891 r. nastąpił wzrost zgonów w mieście a spadek w okolicznych wioskach (tab. 16, lp. 3.), podobnie było także w przypadku urodzeń i spowodowane było to tymi samymi czynnikami, tj. zwiększeniem liczby ludności Solca, w związku z rozwijającym się przemysłem i przyłączeniem Olendrów Zamkowych do miasta. Średnia zgonów w ciągu roku wynosiła 127. Najwięcej zgonów zanotowano w roku 1915 (169) i w 1916 (133). W tych latach wiele osób poległo w czasie I wojny światowej (jak pisze Ph. Rudolf w czasie I w. światowej zginęło ponad 207 mieszkańców Solca wyznania ewangelickiego)¹¹⁷.

¹¹⁶ Pytocie (łac. papulis, papula) – wirusowe choroby z wysypką, spotykane u małych dzieci występujące również pod nazwą „fryzle”, *Słownik chorób i przyczyn zgonu łac. – pol.*, Genepedia.pl, <https://genealodzy.pl>, [dostęp 27.05.2018].

¹¹⁷ Ph. Rudolf, op. cit., s. 126.

Tabela 16. Rejestr zgonów na podstawie akt Urzędu Stanu Cywilnego w latach 1874–1919

Lp.	Lata	Akta zgonów			Zgony zapisane na marginesie formularza**	Ogółem
		Ogółem	Solec	Okolice		
1.	*1874–1880	734	236	498	96	830
2.	1881–1890	1237	460	777	131	1368
3.	1891–1900	1423	795	628	149	1572
4.	1901–1910	1310	1037	273	111	1421
5.	1911–1919	1043	824	219	41	1084
x	x	5747	3352	2395	528	6275
		x	58,33%	41,67%		

Źródło: opracowanie własne na podstawie APB, AMSK, Księgi USC, sygn. 7, 8, 9, 29, 38, 41, 47, 50, 59, 65, 68, 80, 83, 86, 89, 92, 95, 98, 101, 104, 107, 110, 113, 116, 119, 262, 265, 268, 274, 277, 286, 289, 298, 301, 304, 313, 319, 325, 334, 337; UMiG Solec Kujawski, Księgi USC, Lata 1914–1919. *Do rejestru zgonów w 1874 r. przyjęto wpisy z akt USC od 1 października tegoż roku. Do 30 września ujęte zostały w księgach parafialnych. **W księdze zgonów, poza aktem zgonu, sporządzane były wpisy zgonów na marginesie formularza, które dotyczyły osób zmarłych w różnych okolicznościach. Zapisana treść została krzyżowo skreślona, ale kolejność numeracji zachowana. Wpisy te dotyczyły m. in. dzieci martwo urodzonych (dzieciom martwo urodzonym nie sporządzano aktów urodzeń), zmarłych niewiadomego miejsca zamieszkania lub z miejscowości nie należących do rejonu Solca. Na przykład: *utopił się w Wiśle przy Solcu, z Glinna znaleziony w lesie, zamieszkały w Pieckach – zwłoki w Wiśle koło Przyłubia, zwłoki wyłowione z Wisły niewiadomego pochodzenia, utopiony w Wiśle z Wielkiej Nieszawki, noworodek w Wiśle, noworodek znaleziony w lesie, czy noworodek na ewangelickim cmentarzu*. Zgony te nie zostały uwzględnione w analizie statystycznej.

Tabela 17. Rejestr zgonów na podstawie akt Urzędu Stanu Cywilnego w latach 1920–1939

Lp.	Lata	Akta zgonów			Zgony zapisane na marginesie formularza**	Ogółem
		Ogółem	Solec	Okolice		
1.	1920–1930	887	646	241	13	900
2.	1931–1939*	705	502	203	8	713
x	x	1592	1148	444	21	1613
		x	72,11%	27,89%		

Źródło: opracowanie własne na podstawie akt: UMiG Solec Kujawski, USC Solec Kujawski, Księgi zgonów: lata 1920–1939, USC Nowa Wieś Wielka, Księgi zgonów: lata 1936–1939. * Do rejestru zgonów w 1939 r. przyjęto wpisy do 1 września tegoż roku. ** Zgony zapisane na marginesie formularza najczęściej dotyczyły osób utopionych w Wiśle niewiadomego pochodzenia.

W dwudziestoleciu międzywojennym (19 lat, 8 miesięcy) zmarły 1592 osoby, w mieście 1148 (72,11%), zaś na wsiach należących do gminy Solec 444 (27,89%) – (tab. 17). Odsetek urodzeń w tym samym okresie wynosił: dla miasta 75,11%, a dla miejscowości wiejskich 24,89% (tab. 7). W l. 1920–1939 w aktach zgonów znajdują się jeszcze pojedyncze wpisy osób poległych na wojnie. Ostatni akt zgonu osoby poległej 28.05.1918 r. koło Armentières we Francji sporządzony został 16.05.1938 r. Był to Zygmunt Piniarski z Solca, kawaler lat 20, wyznania rzymskokatolickiego¹¹⁸.

PRZYROST NATURALNY I WSPÓŁCZYNNIK PRZYROSTU NATURALNEGO¹¹⁹

Tabela 18: Przyrost naturalny w latach 1834–1874 dla mieszkańców Solca i okolic wyznania katolickiego i ewangelickiego (40 lat i 9 miesięcy)

Lp.	Lata	Urodzenia żywe			Zgony bez dzieci martwych			Przyrost naturalny		
		Ogółem	Solec	Okolice	Ogółem	Solec	Okolice	Ogółem	Solec	Okolice
1.	1834–1840	626	145	481	395	88	307	231	57	174
2.	1841–1850	1081	263	818	828	187	641	253	76	177
3.	1851–1860	1112	235	877	802	190	612	310	45	265
4.	1861–1870	1520	378	1142	1016	278	738	504	100	404
5.	1871–1874*	707	225	482	532	165	367	175	60	115
x	x	5046**	1246	3800	3573**	908	2665	1473	338	1135

Zestawienie na podstawie tabel: Tabela 4, 5 – urodzenia; Tabela 8, 11 – zgony. Do obliczenia przyrostu naturalnego przyjęto wyłącznie urodzenia żywe. * Do rejestru urodzeń i zgonów w 1874 r. przyjęto wpisy do 30 września z uwagi na włączenie do badań wpisów urodzeń i zgonów od 1 października tegoż roku zarejestrowanych w Urzędzie Stanu Cywilnego. **Ze względu na niepełną rejestrację urodzeń i zgonów w l. 1834–1874 w księgach wyznania mojżeszowego, przyrost naturalny obliczono z pominięciem tegoż wyznania.

¹¹⁸ USC Solec Kujawski, Księga zgonów 1938.

¹¹⁹ Przyrost naturalny ludności to różnica między liczbą urodzeń żywych a liczbą zgonów. Wartość dodatnia oznacza liczbę urodzeń przewyższającą liczbę zgonów, ujemna – odwrotnie. Jeśli mamy do czynienia z wartością ujemną, mówimy o ubytku naturalnym. https://pl.wikipedia.org/wiki/Przyrost_naturalny, [dostęp 17.05.2018]; współczynnik przyrostu naturalnego, demogr. syntetyczny miernik wyrażający stosunek przyrostu naturalnego w ciągu roku kalendarzowego do średniej w tymże roku liczby ludności wyrażony w promilach lub procentach. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/wspolczynnik-przyrostu-naturalnego;3998446.html>, [dostęp 18.05.2018]; współczynnik przyrostu naturalnego obliczamy: liczba urodzin minus liczba zgonów dzielona przez liczbę mieszkańców miejsca dla którego robimy obliczenia i mnożymy razy 1000 uzyskując wynik w promilach, https://pl.wikipedia.org/wiki/Przyrost_naturalny, [dostęp 17.05.2018].

Przyrost naturalny w latach 1834–1874 miał wartość dodatnią, w liczbach naturalnych dla Solca i okolic wynosił 1473. Średni przyrost roczny wynosił 36,15 osób, (średnia roczna urodzeń 123,83 osoby, średnia roczna zgonów – 87,68). Dla miasta przyrost naturalny wynosił 338, a średni roczny przyrost naturalny 8,29. Współczynnik przyrostu naturalnego (liczba żywych urodzeń na 1000 mieszkańców) w roku 1849 wynosił 20,68‰, w roku 1852 – 14,36‰, w roku 1858 – 22,85‰¹²⁰.

Tabela 19. Przyrost naturalny w latach 1874–1919 dla mieszkańców Solca i okolic (45 lat i 3 miesiące)

Lp.	Lata	Urodzenia żywe			Zgony bez dzieci martwo urodzonych			Przyrost naturalny		
		Ogółem	Solec	Okolice	Ogółem	Solec	Okolice	Ogółem	Solec	Okolice
1.	*1874–1880	1521	562	959	734	236	498	787	326	461
2.	1881–1890	2348	920	1428	1237	460	777	1111	460	651
3.	1891–1900	2753	1492	1261	1423	795	628	1330	697	633
4.	1901–1910	2479	2013	466	1310	1037	273	1169	976	193
5.	1911–1919	1294	1056	238	1043	824	219	251	232	19
x	x	10395	6043	4352	5747	3352	2395	4648	2691	1957

Zestawienie na podstawie tabel: Tabela 6 – urodzenia, Tabela 16 – zgony. * Do rejestru urodzeń i zgonów w 1874 r. przyjęto wpisy od 1 października tegoż roku, do 30 września ujęte zostały w księgach parafialnych.

Przyrost naturalny w latach 1874–1919 również miał wartość dodatnią, w liczbach naturalnych wynosił 4648. Średni przyrost roczny wynosił 102,72 osoby, (średnia roczna urodzeń – 229,72, średnia roczna zgonów – 127). Przyrost naturalny dla miasta Solca wynosił 2691, średnio w ciągu jednego roku – 59,47 osób.

¹²⁰ Współczynnik przyrostu naturalnego obliczono jedynie dla lat 1849, 1852 i 1858 ponieważ znana była w tych latach liczba zamieszkałych w Solcu Żydów i jednocześnie liczba mieszkańców miasta, gdzie należało od ogólnej liczby mieszkańców miasta odjąć liczbę mieszkańców żydowskich ze względu na nie ujęcie w zestawieniu wyznania mojżeszowego (tab. 1, 2 – urodzenia i tab. 8, 11 – zgony). T. Kawski, op. cit. s. 210, Ph. Rudolf, op. cit. s. 119: Rok 1849: liczba ludności – 532 (bez ludności żydowskiej wynoszącej 85 mieszkańców), liczba urodzeń – 27, liczba zgonów – 16, przyrost naturalny – 11, współczynnik przyrostu naturalnego – 20,68‰; rok 1852: liczba ludności – 557 (bez ludności żydowskiej wynoszącej 76 mieszkańców), liczba urodzeń – 21, liczba zgonów – 13, przyrost naturalny – 8, współczynnik przyrostu naturalnego – 14,36‰; rok 1858: liczba ludności – 569 (bez ludności żydowskiej wynoszącej 79 mieszkańców), liczba urodzeń – 24, liczba zgonów – 11, przyrost naturalny – 13, współczynnik przyrostu naturalnego – 22,85‰.

Tabela 20. Współczynnik przyrostu naturalnego dla mieszkańców Solca w wybranych latach od 1875 do 1914 roku¹²¹

Lp.	Rok	Liczba ludności miasta	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny	Współczynnik przyrostu naturalnego w promilach
1.	1875	1428	91	42	49	34,3
2.	1876	1452	96	45	51	35,1
3.	1878	1507	92	44	48	31,9
4.	1879	1567	89	29	60	38,3
5.	1880	1621	89	38	51	31,5
6.	1882	1796	87	48	39	21,7
7.	1884	1807	103	63	40	22,1
8.	1886	1894	92	46	46	24,3
9.	1888	1921	83	48	35	18,2
10.	1889	2049	117	43	74	36,1
11.	1890	2181	80	37	43	19,7
12.	1891	2370	118	48	70	29,5
13.	1892	2451	96	49	47	19,2
14.	1893	2520	130	84	46	18,3
15.	1895	2441	114	53	61	25,0
16.	1897	4210	170	89	81	19,2
17.	1907	4300	189	108	81	18,8
18.	1910	4514	192	110	82	18,2
19.	1914	4800	172	81	91	19,0
x	x	x	2200	1105	1095	x

Zestawienie na podstawie akt urodzeń i zgonów USC za lata 1875–1914; Liczba ludności: Ph. Rudolf, *Z historii Solca Kujawskiego i okolicznych wsi, Solec Kujawski 2003*, s. 123, 124, 141; Bandurski – Kościński, *Historia Solca Kujawskiego w zarysie, Ku uczczeniu 600-letniego obchodu nadania miejscowości praw miasta [w:] Historia Solca Kujawskiego, Zeszyty historyczne TMSK, nr 4, Solec Kujawski 2001, Reprint, Solec Kujawski 2001*, s. 13 (dot. liczby ludności w latach 1907 i 1914).

W latach 1875–1914 współczynnik przyrostu naturalnego był wysoki, choć nierównomierny, kształtował się w granicach od 18,2 do 38,3 osób na 1000 mieszkańców. Po przyłączeniu Olendrów Zamkowych do Solca w 1897 r., a także w związku z rozwojem gospodarczym miasta, zwiększyła się liczba ludności, zaś współczynnik przyrostu naturalnego był wyrównany, ale jednak niższy niż w latach poprzednich – wynosił od 18,2 do 19,2 osób na 1000 mieszkańców.

¹²¹ Do obliczenia współczynnika przyrostu naturalnego przyjęto lata, w których dostępna była liczba ludności miasta.

Tabela 21. Przyrost naturalny w latach 1920–1939 dla mieszkańców miasta i okolic (19 lat 8 miesięcy)

Lp.	Lata	Urodzenia żywe			Zgony bez dzieci martwo urodzonych			Przyrost naturalny		
		Ogółem	Solec	Okolice	Ogółem	Solec	Okolice	Ogółem	Solec	Okolice
1.	1920–1930	2039	1581	458	887	646	241	1152	935	217
2.	1931–1939	1432	1026	406	705	502	203	727	524	203
x	x	3471	2607	864	1592	1148	444	1879	1459	420

Zestawienie na podstawie tabel: urodzenia: Tabela 7, zgony: Tabela – 17. W r. 1939 przyjęto wpisy urodzeń i zgonów do 1 września.

Przyrost naturalny w okresie międzywojennym (od 1920 r. do 1 września 1939 r.) także miał wartość dodatnią, w liczbach naturalnych wynosił 1879. Średni przyrost roczny wynosił 95,52 osoby (średnia roczna urodzeń wynosiła 176,46 osób, średnia zgonów – 80,94). Dla miasta Solca przyrost naturalny wynosił 1459, a średnia przyrostu w ciągu roku – 74,17.

Tabela 22. Współczynnik przyrostu naturalnego dla mieszkańców Solca w latach 1920–1939

Lp.	Rok	Liczba ludności miasta	Urodzenia	Zgony	Przyrost naturalny	Współczynnik przyrostu naturalnego w promilach
1.	1920	3960	117	58	59	14,9
2.	1921	3200	111	63	48	15,0
3.	1922	3755	133	64	69	18,4
4.	1923	4147	177	67	110	26,5
5.	1824	4312	144	74	70	16,2
6.	1925	4312	170	55	115	26,7
7.	1926	4331	157	56	101	23,3
8.	1927	4797	137	50	87	18,1
9.	1928	4493	125	54	71	15,8
10.	1929	4771	157	52	105	22,0
11.	1930	5121	153	53	100	19,5
12.	1931	5056	166	51	115	22,7
13.	1932	5093	126	67	59	11,6
14.	1933	4961	110	55	55	11,1
15.	1934	4922	105	67	38	7,7
16.	1935	x	111	59	52	x
17.	1936	x	102	58	44	x

18.	1937	x	107	46	61	x
19.	1938	4806	119	62	57	11,9
20.	1939	x	80	37	43	x
x	x	x	2607	1148	1459	x

Zestawienie na podstawie akt urodzeń i zgonów USC za lata 1920–1939; Liczba ludności na podstawie sprawozdań Magistratu Miasta, APB, AMSK, sygn. 1653 (lata 1920–1934) i sygn. 1181 (rok 1938). Z powodu braku sprawozdań rocznych za lata 1935–1937 i 1939, w tych latach nie obliczono współczynnika przyrostu naturalnego.

Polska po odzyskaniu niepodległości miała jeden z najwyższych w Europie wskaźników przyrostu naturalnego wynoszący w 1921 r. 12 promili, co odpowiadało przyrostowi naturalnemu 12 osób na 1000 mieszkańców, a w 1923 r. 23 promile¹²². W Solcu wskaźnik ten był jeszcze wyższy, w 1921 r. wynosił 15‰, a w 1923 r. 26,5‰. Ten wysoki wskaźnik był wynikiem dużego wzrostu liczby urodzeń po I w. światowej. W ostatnich dziesięciu latach przed I w. światową notowano od 217 do 151 urodzeń rocznie, natomiast w latach 1915–1919 średnia roczna urodzeń zmniejszyła się do 73,4. W latach powojennych (1920–1939) wzrosła do 132,54. Wyższy współczynnik przyrostu naturalnego w Solcu trwał do końca 1931 r. (w 1931 r. wynosił 22,7%), po czym nastąpił spadek spowodowany kryzysem gospodarczym na świecie. W okresie kryzysu gospodarczego współczynnik przyrostu naturalnego w Solcu był niższy niż współczynnik przyrostu naturalnego w Polsce i wynosił: w roku 1932: w Polsce – 13,9‰, w Solcu – 11,6‰; w roku 1933: w Polsce – 12,3‰, w Solcu – 11,1‰, w roku 1934: w Polsce – 12,1‰, w Solcu – 7,7‰. Dopiero w roku 1938 wynik był korzystniejszy dla Solca. W Polsce wynosił 10,6‰ a w Solcu – 11,9‰¹²³ (tab. 22). W okresie kryzysu, którego następstwem było bezrobocie wielu mieszkańców Solca emigrowało z miasta w poszukiwaniu pracy do innych regionów Polski lub do innych krajów, m. in. w lutym 1935 r. wyjechało 135 osób do pracy w kamieniołomach w Janowej Dolinie na Wołyniu¹²⁴, co niewątpliwie miało wpływ na spadek przyrostu naturalnego.

Po II w. światowej w Polsce współczynnik przyrostu naturalnego do roku 1960 kształtował się w granicach od 19,5‰ do 15‰, w latach 1961–1987 od 13,3‰ do 6‰. Jeszcze do roku 2001 współczynnik przyrostu naturalnego był dodatni. W latach 2002 do 2005 miał już wskaźnik ujemny (od -0,1‰ do -0,4‰). Przez sześć kolejnych lat, od 2006 r. do 2011 współczynnik przyrostu naturalnego wzrósł i wynosił od 0,1‰ do 0,9‰, w 2012 r. miał wartość zerową,

¹²² https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludnosc_Polski, [dostęp 17.05.2018].

¹²³ https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludnosc_Polski, [dostęp 17.05.2018].

¹²⁴ J. Bretes, *Bezrobocie w Solcu Kujawskim w okresie międzywojennym*, „Rocznik Soleccki”, VI, Solec Kujawski 2015, s. 33, 34.

a od 2013 r. do 2016 ponownie wartość ujemną. W 2016 r. współczynnik przyrostu naturalnego w Polsce wynosił $-0,2\text{‰}$ ¹²⁵, w woj. kujawsko – pomorskim miał również wartość ujemną: $-0,3\text{‰}$, natomiast w Solcu Kujawskim miał wartość dodatnią i wynosił $2,9\text{‰}$. Na 15 660 mieszkańców miasta, w 2016 r. zanotowano 176 urodzeń i 130 zgonów. Przyrost naturalny wynosił 46, co odpowiada współczynnikowi przyrostu naturalnego 2,9 na 1000 mieszkańców. Gmina Solec Kujawski miała nieco wyższy przyrost naturalny, który wynosił 55, a współczynnik przyrostu naturalnego $3,3\text{‰}$. W Solcu Kujawskim były również lata o ujemnym przyroście naturalnym: rok 1998 -10 , 2000 -3 , 2013 -25 , 2014 -23 i rok 2015 -2 ¹²⁶.

Przyrost naturalny w skali światowej obecnie jest bardzo zróżnicowany. Najwyższy występuje w krajach Afryki, Azji i Ameryki Południowej. W Etiopii wynosi $27,9\text{‰}$, Meksyku $23,3\text{‰}$, Pakistanie $28,3\text{‰}$. Natomiast niskie wartości ma w krajach europejskich: w Austrii $0,2\text{‰}$, Wielkiej Brytanii $1,2\text{‰}$, Szwecji $-0,3\text{‰}$, Niemczech $-0,9\text{‰}$. Duży ubytek naturalny występuje w krajach Europy wschodniej, na co złożyły się przemiany polityczne i społeczne związane z upadkiem komunizmu, ale także trudne warunki życia wpływające na dużą śmiertelność. W Rosji wynosi $-6,6\text{‰}$, Łotwie $-5,1\text{‰}$, Ukrainie $-7,6\text{‰}$, Bułgarii $-5,1\text{‰}$ ¹²⁷.

* * *

PODSUMOWANIE

Przedmiotem badań niniejszego artykułu była ludność Solca i okolic od 1834 do 1939 roku, jako kontynuacja badań zamieszczonych w VII numerze Rocznika Soleckiego, stanowiącego analizę demograficzno-statystyczną za lata 1664–1834. W latach 1664–1834 badaniom poddano 10 931 zapisów urodzeń i zgonów, w l. 1834–1939: 30716 urodzeń i zgonów oraz 3586 małżeństw. Na podstawie parafialnych ksiąg metrykalnych i akt Urzędu Stanu Cywilnego przeprowadzono analizę urodzeń pod względem wyznania, z podziałem na miasto i okolice, analizę urodzeń i zgonów z podziałem na płeć i ich miejsce zamieszkania, analizę wieku zmarłych, średnią długość życia oraz analizę przyrostu naturalnego mieszkańców. Księgi metrykalne zostały docenione jako źródło analiz historyczno-demograficznych małych „Ojczyzn” przez wielu

¹²⁵ https://pl.wikipedia.org/wiki/Ludno%C5%9B%C4%87_Polski, [dostęp 17.05.2018].

¹²⁶ http://www.polskawliczbach.pl/Solec_Kujawski#dane-demograficzne, [dostęp 19.05.2018].

¹²⁷ http://www.edupedia.pl/words/index/show/292979_slownik_pojec_geografii_spolecznoekonomicznej-wspolczynnik_przyrostu_naturalnego.html, [dostęp 17.05.2018].

naukowców¹²⁸. Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie stosunków demograficznych zachodzących w naszym mieście i jego okolicach. Artykuł ten ma charakter statystyczny, ale dla pełniejszego ujęcia tematu wykorzystano materiały dotyczące historii Solca i okolic w omawianym okresie.

Z powodu braku źródeł niewiele możemy powiedzieć o składzie etnicznym i demografii Solca w średniowieczu. Wojciech Józwiak¹²⁹ pisze, iż informacji o mieszkańcach Solca w średniowieczu nie zachowało się zbyt dużo, ale te pochodzące z lat 1422–1431 mówią o trzech mieszczanach Solca: burmistrzu Kunathcie, Konradzie z Chełmna i Stynwaldzie, którzy z pewnością byli pochodzenia niemieckiego. Natomiast Ph. Rudolf podaje, że jeszcze przed nadaniem praw miejskich w 1325 r., zaczęła słabnąć fala imigracji niemieckiej do Polski. *Pod koniec XIII w. kolonizacja niemiecka znacznie osłabła*¹³⁰. Od XVI w. do Solca i okolicznych miejscowości Solca zaczęli napływać nowi imigranci wyznania protestanckiego, najpierw z Holandii, potem z Niemiec. Analiza urodzeń pod względem wyznania wykazała, że w Solcu pierwsze dziecko wyznania ewangelickiego urodziło się w 1690 r., drugie w 1729 r., natomiast w okolicach Solca już w 1664 r. (w tym roku są pierwsze wpisy w księdze urodzeń) urodziło się 7 dzieci wyznania ewangelickiego. W Solcu, na przestrzeni ponad 275 lat (od 1664 do 1 września 1939) statystyka urodzeń w rodzinach katolickich przedstawiała się następująco: do 1730 roku – 99,41% urodzeń dzieci katolików; w l. 1730–1772 (do pierwszego rozbioru Polski) – 80,04%; w l. 1821–1826¹³¹ – 47,79%; w l. 1834–1874¹³² – 33,03%; w l. 1874¹³³–1919 – 13,50%. Począwszy od trzeciej dekady XVIII w. systematycznie spadał odsetek urodzeń dzieci katolickich, a przed odzyskaniem niepodległości Solec w przeważającej części był już miastem protestanckim (w 1910 r. w Solcu mieszkało 94,84% Niemców), (s. 36). Po powrocie Solca do Polski, w l. 1920–1939, w mieście odsetek urodzeń dzieci katolików z 13,50% wzrósł do 79,59%. Okolice Solca przed odzyskaniem niepodległości były niemal całkowicie protestanckie (94,55% urodzeń w rodzinach ewangelickich w l. 1874–1919). Po powrocie Solca do Polski odsetek urodzeń dzieci katolików na wsiach z 4,37% wzrósł do 53,82% (tab. 6, 7). Natomiast wśród społeczności żydowskiej, która pojawiła się w Solcu dopiero pod koniec XVIII w. odsetek urodzeń był niewielki i jednocześnie systematycznie zmniejszający

¹²⁸ E. M. Ryguła, op. cit. s. 8.

¹²⁹ Wojciech Józwiak, *Mieszczanstwo Gniewkowa i Solca Kujawskiego do połowy XV wieku*, Ziemia Kujawska XV, Inowrocław, Włocławek 2002, s. 7–19.

¹³⁰ Ph. Rudolf, op. cit. s. 25, 26.

¹³¹ Z uwagi na brak systematycznych wpisów dotyczących wyznania do roku 1820, jak również wpisów urodzeń dzieci ewangelików w l. 1827–1834 przyjęto przedział lat 1821–1826.

¹³² Do 30 września 1874 r.

¹³³ Od 1 października 1874 r.

się. W l. 1834–1874 w Solcu urodziło się 3,74% dzieci wyznania mojżeszowego, w l. 1874–1919: 2,02%, a w l. 1920–1939 zaledwie 0,04%, zaś na terenach wiejskich odsetek urodzeń w rodzinach żydowskich był marginalny, w l. 1834–1874 wynosił 0,1%, w l. 1874–1919: 0,02 % (w okresie międzywojennym w rodzinach żydowskich nie urodziło się ani jedno dziecko).

Na przestrzeni tych lat zmieniała się również struktura ludnościowa pomiędzy miastem a miejscowościami wiejskimi, na korzyść miasta. Do roku 1874 w Solcu urodziło się 24,79% dzieci (75,21 w okolicznych miejscowościach), w l. 1874–1919 nastąpił wzrost do 58,13%, a w l. 1920–1939 Solec osiągnął odsetek urodzeń – 75,11. Na zmianę struktury ludnościowej na korzyść miasta wpłynął m. in. rozwój przemysłu zapoczątkowany w II poł. XIX w. oraz przyłączenie do Solca Olendrów Zamkowych (1897) i Przyłubia Polskiego (1925)¹³⁴ (tab. 5, 6, 7).

Analiza urodzeń pod względem płci w l. 1834–1939 wykazała większy odsetek urodzeń płci męskiej. W latach 1834–1874 (księgi katolickie): płęć męska – 52,08%, płęć żeńska – 47,67%; w l. 1834–1874 (księgi ewangelickie): płęć męska – 51,46%, płęć żeńska – 48,54%; w l. 1874–1919 (akta USC): płęć męska 50,85%, płęć żeńska – 49,15%; w l. 1920–1939 (akta USC): płęć męska – 50,27%, płęć żeńska – 49,73%. Płęć dotycząca zgonów przebadana została do roku 1874¹³⁵, gdzie również zanotowano wyższy odsetek zgonów wśród mężczyzn (tab. 1, 2, 6, 7).

Analiza zgonów w XIX w. pod względem wieku, potwierdziła znane z wielu badań na całym świecie zjawisko wysokiej umieralności dzieci i niemowląt. W ogólnej liczbie zmarłych w l. 1834–1874 odsetek zgonów dzieci w rodzinach katolickich do 14 roku życia wynosił 51,53%, w rodzinach ewangelickich 58,92%. Natomiast odsetek dzieci martwych, w stosunku do liczby zgonów, w rodzinach katolickich wynosił 2,5%, w rodzinach ewangelickich 5,54% (tab. 9, 12). Odsetek zgonów dzieci i niemowląt, a także odsetek urodzeń dzieci martwych był wyższy w rodzinach ewangelickich.

Wysoki odsetek umieralności niemowląt i dzieci zaniżał średnią długość życia. Do obliczenia średniej długości życia zmarłych mieszkańców Solca i okolic zostały przebadane po dwa dziesięciolecia w rodzinach katolickich i ewangelickich: 1851–1860 i 1860–1870. Wśród zmarłych w parafii katolickiej w l. 1851–1860 zanotowano wyższą średnią długość życia niż wśród zmarłych w parafii ewangelickiej o 4,39 lata, w l. 1861–1870 o 0,7 lat (tab. 10, 13), na co wpłynęła wyższa śmiertelność dzieci i niemowląt w rodzinach ewangelickich (tab. 9, 12).

¹³⁴ APB, AMSK, sygn. 955.

¹³⁵ Z uwagi na mało czytelne pismo (w większości przypadków) w aktach zgonów Urzędu Stanu Cywilnego (rejestracja stanu cywilnego wprowadzona została od 1874 roku – patrz s. 1, przypis 3) pominięto analizę płci dla okresu po 1874 r.

Średnia długość życia w Solcu i okolicach również nie odbiegała w tym czasie od średniej długości życia w innych rejonach Polski (s. 44–45).

Przeprowadzona analiza przyrostu naturalnego oraz współczynnika przyrostu naturalnego w Solcu i okolicach wykazała wysoki przyrost naturalny w XIX w. Nieco niższy przyrost naturalny i współczynnik przyrostu naturalnego nastąpił od roku 1920, choć był wyższy niż w tym samym okresie w Polsce. Większy spadek współczynnika przyrostu naturalnego miał miejsce dopiero od trzeciej dekady XX w. z powodu kryzysu gospodarczego i bezrobocia (tab. 22).